

PERSPEKTIVER PÅ ALMENE BOLIGER

Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler
for Arkitektur, Design og Konservering

JJW Arkitekter

Kolofon

Udgivet i 2021

Udgiver: JJW Arkitekter og KADK

Publikationen er en del af en erhvervspostdoc (forskningsprojekt) mellem JJW Arkitekter, Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, (KADK), Institut for Bygningskunst, By og Landskab (IBBL) og Camilla Hedegaard Møller

Særlig tak til Jonna Majgaard Krarup, akademisk vejleder, og David Ploug, virksomhedsvejleder

Støttet af Innovationsfonden

Redaktion: Camilla Hedegaard Møller, ph.d., arkitekt maa, mdl, erhvervspostdoc

Korrektur af danske tekster: Helle Bøgelund, ordsikker.dk

Illustrationer: Tom Chalky

Bogen er en ud af fire

JJW

Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler
for Arkitektur, Design og Konservering

Innovationsfonden

Indholdsfortegnelse

Forord

Af Camilla Hedegaard Møller

Side 6

Den svenska bostadens rumstyper

Av Mattias Kärrholm

Side 14

Værdibaseret udvikling

Et potentiale

Af Sidse Martens Gudmand-Høyen

Side 30

Fra utopi til topos

Eller hvad pokker er et antropocænt landskab?

Af Jonna Majgaard Krarup

Side 44

Renovering och utveckling

- av svenska miljonprogrammets storskaliga
bostadsområden 2000-2020

Av Erik Stenberg

Side 64

Social hållbarhet

Vad spelar arkitekturen för roll beträffande
social hållbarhet i utsatta områden?

Av Erik Stenberg

Side 78

COVID-19 og arkitektur

Interview med Mattias Kärrholm

Side 88

White Arkitekter

Pionerer i at integrere forskning i praksis

Af Marianne Stang Våland

Side 100

FORORD

Af Camilla Hedegaard Møller

Perspektiver på almene boliger

Denne essaysamling formidler forskningsbaserede og akademiske perspektiver på almene boliger i håbet om, at de kan være til inspiration og eftertanke for praktiserende arkitekter på området.

I det følgende vil der blive præsenteret perspektiver på betydningen af typer af rum, på inklusion af forskellige værdier, erfaringer fra renoveringer af de store svenske boligbebyggelser fra 1960’erne og 1970’ern, det såkaldte millionprogram, ligesom der vil blive spurgt, hvad bæredygtig landskabsarkitektur egentlig kan være? Endelig bliver der præsenteret et perspektiv på, hvordan forskning kan integreres i en arkitektvirksomhed med White Arkitekter som case.

Hvorfor tegner arkitekter egentlig særlige typer af rum? Hvor blev TV-stuen, grovkøkkenet, kammeret og herreværelset af?

Spørgsmål som disse kommer professor i arkitekturteori Mattias Kärrholm ind på i sit essay ”Den svenska bostadens rumstyper”, som er en kort historisk gennemgang. Boligens typer af rum er foranderlige og under konstant revurdering og udvikling i relation til samfundsudviklingen og forskellige typer af livsstile. Samtidig med, at vi i samtiden bor i et forholdsvis ensartet repertoire af rumstyper, er boligens typer af rum meget forskellige historisk set.

En væsentlig pointe er her, at alle typer af rum indeholder ”muligheder, begrænsninger og forventninger”, som Kärrholm formulerer

det. Derfor må vi aktivt og konstant overveje, hvilke typer af rum en bolig bør komponeres af, og hvordan det bidrager til vores samfundsudvikling med meget mere end et givent antal kvadratmeter. Som rådgiver indenfor almene boliger og renovering af almene boliger er det vigtigt at få øje på, hvor afgørende valget og navngivningen af typer af rum er for, hvordan livsformer og samfundet potentielt kan udfolde sig i fremtiden.

Afledt af den igangværende COVID-19 pandemi findes der også et interview ”COVID-19 og arkitektur” med Kärrholm, der omhandler de mulige arkitektoniske og byplanmæssige konsekvenser af pandemien. Byplanlægning har en lang historik for at fremme folkesundhed og mindske smitterisiko igennem rumlig dimensivering og organisering i stor skala. Kärrholm peger på, at denne ambition i byplanplanlægningen i nogen grad nu bliver forskudt som et ansvar hos den enkelte. I en mindre skala kan pandemien ændre vores syn på arbejdspladser, fordi mange faktisk lykkedes med at arbejde hjemmefra. Det peger på, om vi skal udvikle nye boligtypologier og offentlige rum, hvor vi kan være sammen uden at være fysisk tæt på hinanden.

I essayet ”Værdibaseret udvikling – et potentiale” foreslår Sidse Martens Gudmand-Høyier, forsker på Arkitektskolen i Aarhus, en inkluderende, pragmatisk og velbegrundet tilgang til at tage vare på det, vi finder værdifuldt i f.eks. en almen boligbebyggelse. Spørgsmålet er generelt interessant i et nationalt kulturarvsper-

spektiv. Men det bliver lokalt sprængfarligt konfliktstof, når f.eks. en større almen boligbebyggelse skal renoveres og værdier (knyttet til det konkrete byggeri) bevares, genskabes eller må forsvinde for altid. Men hvad menes der så med værdier? Gudmand-Høyen minder os om, at det i sig selv er et omstridt spørgsmål. Det næste spørgsmål vil derfor oplagt være: Hvem tillægger hvad værdi, hvilken type af værdi og hvorfor? Og hvilke værdier er vigtigst og skal prioriteres? I renoveringen af større almene boliger kan der let opstå direkte modsætningsforhold.

Gudmand-Høyen peger på, at den arkitektfaglige rådgiver potentielt kan være den faglige figur, der formår at formulere, formidle og forhandle de værdier, der er repræsenteret blandt aktørerne omkring f.eks. almene renoveringsprojekter. Det er det, der kan kaldes en ”værdibaseret udvikling” i en ”udvidet forståelsesramme”, der ikke alene er baseret på ekspertviden.

Det er et konkret arbejde, som skal udføres tidligt i processen: En formulering af, hvad der er værdifuldt, og hvordan værdierne er defineret. Gudmand-Høyen anfører, at det er selve processen med at værdisætte og prioritere værdier, der er nøglen til at passe på vores fælles arkitektoniske kulturarv.

”Ghettoplanen, hvor brutal den end måtte forekomme, åbner for forandring – for f.eks. at gentænke, hvordan vi kan bebo verden – hvis chancen gribes.” Sådan skriver Jonna Majgaard Krarup, lektor

og forsker i landskabsarkitektur på KADK, i essayet ”Fra utopi til topos – Eller hvad pokker er et antropocænt landskab?” Krarups blik er her rettet mod landskabsarkitekturen og spørgsmålet om, hvordan vi kan forstå en antropocæn landskabsarkitektur? En landskabsarkitektur, der er bæredygtig, hvad så end det kan betyde?

Krarup ser på den almene boligbebyggelse Gadehavegård i Høje-Taastrup som et godt eksempel på den modernistiske landskabsarkitektur. Boligbebyggelsen står som mange andre boligområder foran en omfattende transformation i kraft af Ghettoplanen.

Krarup afdækker, at vi her er midt i en transformation fra den uto-piske og æstetiske idé om den modernistiske by på et sammenhængende grønt tæppe til det påtrængende og aktuelle spørgsmål om, hvordan vi skal begribe og arbejde med antropocæn landskabsarkitektur? Og hvad vi vil og skal med de almene boligers landskabsarkitektur? Med afsæt i en række tænkere tager Krarup os med på mulige veje frem mod egentligt bæredygtige almene landskabsrum og byder os ind i radikal gentænkning af landskabsarkitektoniske idealer.

I essayet ”Renovering och utveckling – av svenska miljonprogrammets storskaliga bostadsområden 2000-2020” skærer Erik Stenberg, arkitekt og lektor på KTH’s Arkitekturskole, igennem udviklingen og renoveringen af det svenske millionprograms

boligområder fra 2000 til 2020. Millionprogrammet er en hverdagsbetegnelse for den svenske stats gigantiske udbygning af boligområder i stor skala fra slutningen af 1960’erne. Det svenske millionprograms boliger har mange ligheder med almene boliger i Danmark fra samme periode.

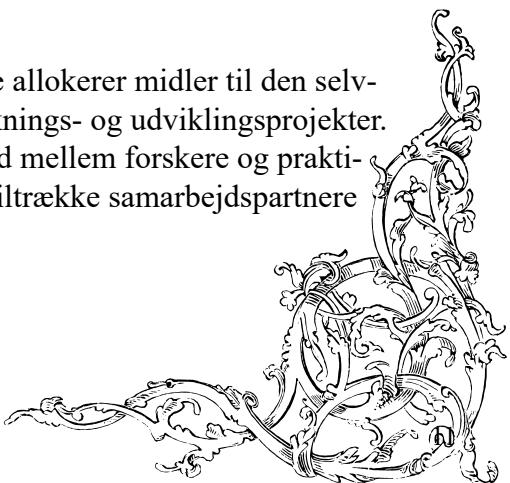
Stenberg forklarer, hvordan den oprindelige idé om at bygge standardboliger til det svenske folk i løbet af 2000’erne var blevet erstattet af behovet for individuelle løsninger til boligområdernes globale beboere. Stenberg præsenterer de væsentligste findings fra projektet Fittja People’s Palace af bl.a. Spridd Arkitekter, der i 2017 vandt en pris som årets bedste renoveringsprojekt. Projektet bygger på en procesmodel i 12 faser, der tager beboerne i betragtning i lige så høj grad som selve bebyggelsen. Det er også væsentligt, at modellen er optaget af at se og bruge eksisterende kvaliteter i de store bebyggelser fremfor at begynde processen i den store skala.

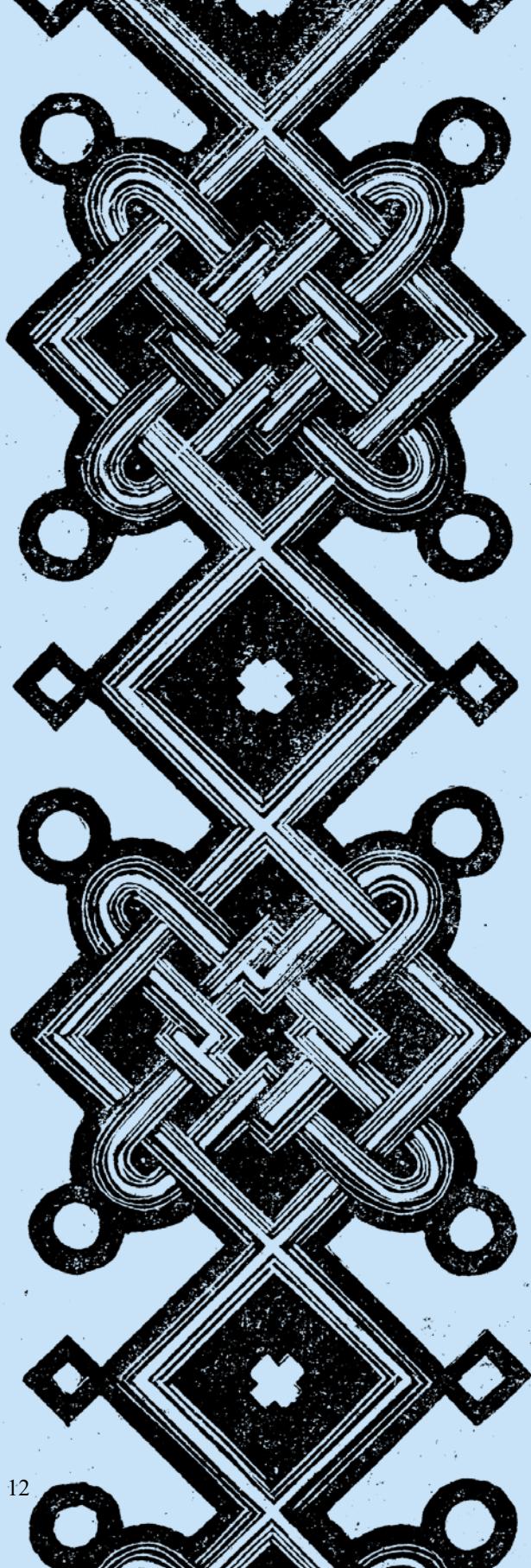
Vi fortsætter i en svensk kontekst og tager med Erik Stenberg fat på emnet social bæredygtighed i essayet ”Social hållbarhet – vad spelar arkitekturen för roll beträffande social hållbarhet i utsatta områden?” Millionprogrambyggerierne har, som i Danmark, været genstand for utallige diskussioner om kultur, religion, social udsatthed, årsager til sociale problemer, segregation etc.; men Stenberg spørger: Har diskussionen også handlet om, hvorvidt beboerne har været årsag til sociale problemer eller ofre for samme?

Selvom millionprogrammets store bebyggelser er mere end overrepræsenteret blandt udsatte boligområder i Sverige, argumenterer Stenberg for, at det ikke er bæredygtigt eller klogt at rive et omfattende antal boliger ned for at mindske kriminalitet. Han mener, at arkitekturen næppe kan bære hele skylden, og at vi må interessere os for, hvilke andre kræfter der er i spil.

Det sidste essay ”White Arkitekter – pionerer i at integrere forskning i praksis” er skrevet af Marianne Stang Våland, der er ph.d. og ekstern lektor på både Copenhagen Business School og KADK. Våland gennemgår White Arkitekter som et godt eksempel på en arkitektvirksomhed, der er pionerer indenfor integration af forskning i deres praksis. Våland redegør for, hvordan White Research Lab både faciliterer strategiske tiltag og prioriteringer samtidig med, at de muliggør og hjælper initiativer fra de enkelte medarbejdere. Vidensproduktion og -deling understøttes digitalt og socialt af en række faglige netværk.

Det er bemærkelsesværdigt, at White allokerer midler til den selvstændige fond ARQ, der støtter forsknings- og udviklingsprojekter. ARQ fungerer ikke kun som bindeledd mellem forskere og praktikere, men også som platform for at tiltrække samarbejdspartnere og støtte nyskabende projekter.

BOSTADENS RUMSTYPER

Mattias Kärrholm
Professor, arkitekturteori
Lunds Universitet

DEN SVENSKA BOSTADENS RUMSTYPER

– en kort historik

Av Mattias Kärrholm

Det finns inga neutrala rum. Alla rum bär på olika möjligheter, begränsningar, och förväntningar. Detta tydliggörs inte minst vid utformningen och benämndet av olika rumstyper, såsom exempelvis bibliotek, klassrum, väntrum, operationssalar och tingssalar. De flesta vet hur de förväntas bete sig i ett klassrum eller i ett väntrum. I operationssalen och tingssalen är användningen styrd i detalj och beroende av experter. Regler kring hur vi bör bete oss kopplar ofta till en viss rumstyp som t.ex. i uppmaningen ’tyst, detta är ett bibliotek’ eller ’stopp, du går i rabatten’. Rumstyper etablerar program med både explicita och implicita föreskrifter om hur rum bör och inte bör användas. En rumstyp måste dock inte alltid vara planerad för att uppstå. Det finns också tillfälliga rumstyper som skapas genom associationer, och som i olika grad utnyttjar existerande materiella förutsättningar för att etablera användningar. Detta gäller t.ex. rumstyper så som mötesplatser, badplatser, brottsplatser, skidbackar och svampskogar. Gemensamt för de oplanerade och de medvetet gestaltade rumstyperna är emellertid att själva benämningen är viktig, och att både sociala och materiella faktorer samverkar (Kärrholm 2013). Rums- och byggnadstyper handlar både om form och funktion. I vissa fall kanske betoningen ligger

på formen som vid klassificeringen av radhus- eller höghusområde, och i andra på funktionen som med byggnadstyperna skola och bibliotek. Ett bra exempel på hur form och funktion transformeras tillsammans över tid ser vi i garderoben. I 1700-talets svenska herresäten kunde garderoben vara ett rum med fönster och öppen eldstad där det ibland också fanns en sovplats för kamartjänaren. I 1800-talets lägenheter blev garderoben en mörk skrubb, och på 1900-talet blev garderoben snarast en möbel eller ett fast (och ofta vitmålat) skåp (Gejvall 1988: 240).

I denna artikel ska jag kort beskriva hur den svenska bostadens rumstyper förändrats över tid. Det blir med nödvändighet en relativt svepande historia, och jag fokuserar särskilt på arkitektitade bostäder och det urbaniserade boendet (bondesamhällets rumstyper är delvis en annan historia, se tex Erixon 1947 och Werne 1993). Vidare kommer jag att göra några specifika nedslag och ta upp tre olika tendenser vad gäller rumstypernas utveckling och sammanhang under 1800- och 1900-talet: flockbeteende, bostadens flytanande gräns och rumstypernas ålderssammansättning¹.

Det har ibland framställts som att det moderna samhället, så som det utvecklats från 1700-talet och framåt, också inneburit att allt fler byggnads- och rumstyper utvecklats över tid (Sack 1986; Markus 1993), samt att dessa rumstyper gått mot en allt högre grad av specialisering. Detta stämmer dock bara delvis. Om vi tar bosta-

1. För den som vill ha en fördjupad diskussion om denna historia, se Kärrholm (2020).

Plan til tredie
Björksund

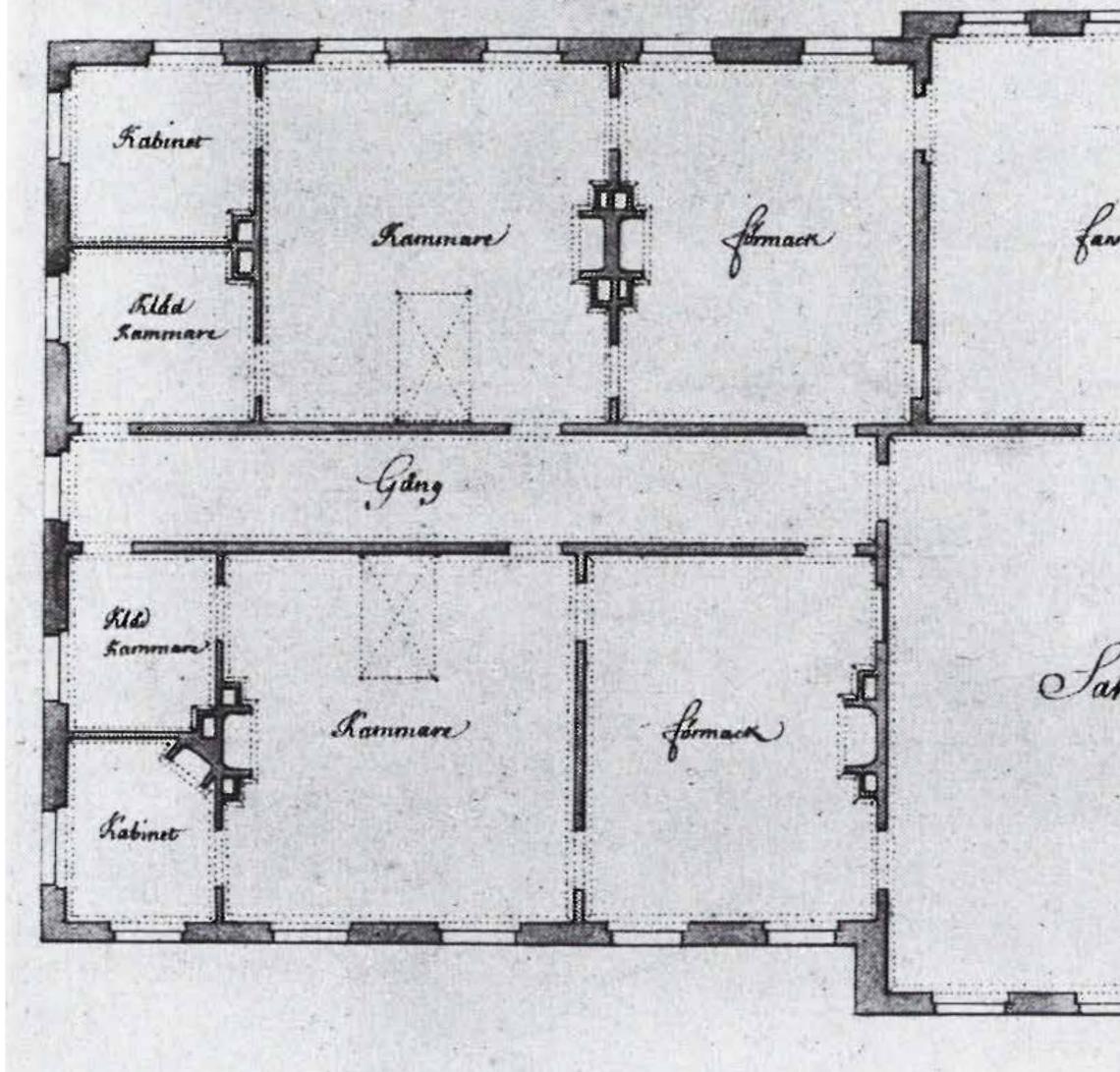
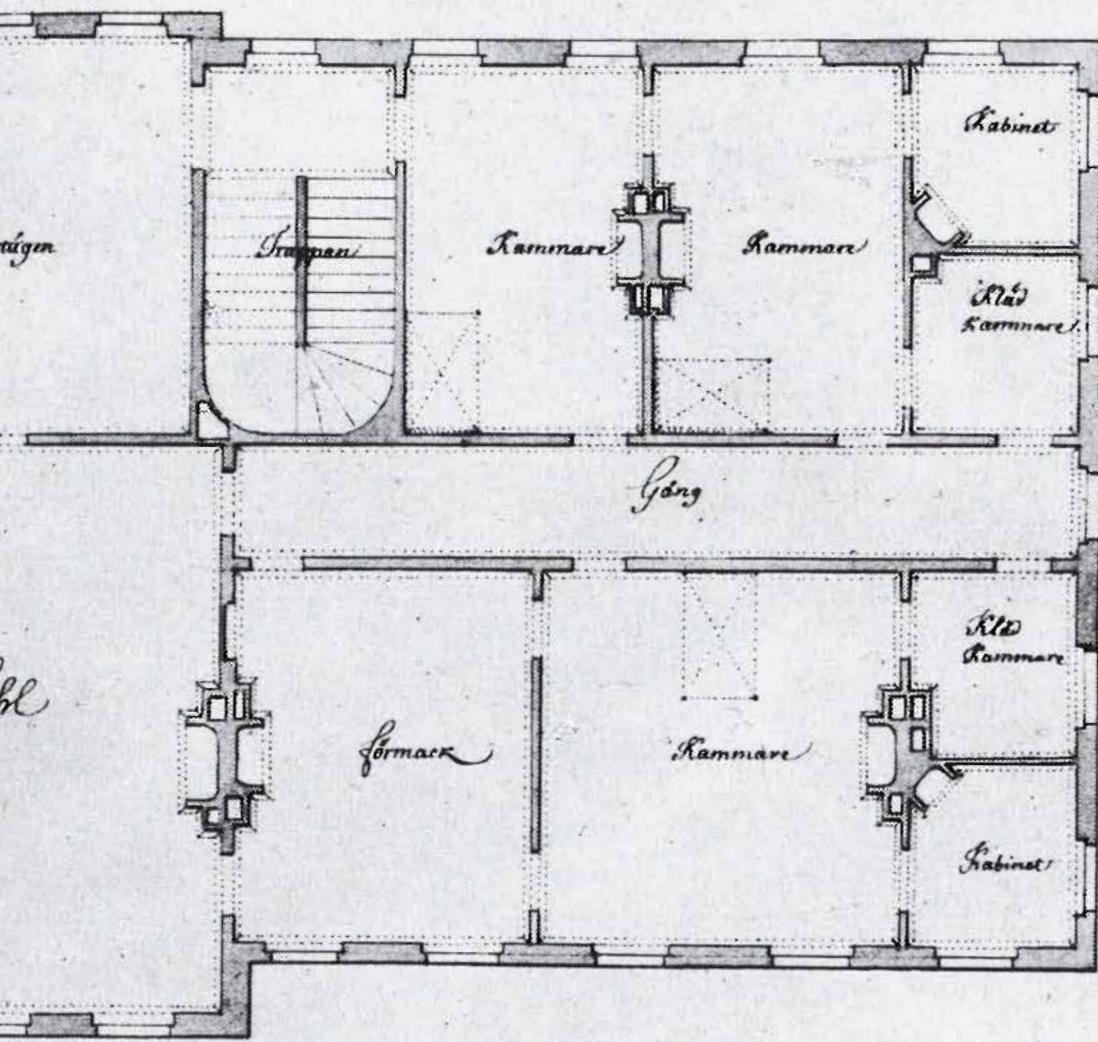

Fig 1. J.G. Destains plan över Björksund från 1720-talet (Selling 1937: 47).

Wåningen af
and s.

dens rumstyper och deras utveckling under de senaste två hundra åren ser man att graden av generalitet varierar. I bland kan en rumstyp vara förvånansvärt specifik, så som 'batterirum för elektrisk ringklockan' (i A. Kumliens villa på Djurgården 1870), i andra fall förvånansvärt generellt såsom 'kammaren' under 1700-talet eller 'allrummet' vilket lanserades under 1950-talet (Krantz 1987).

Under 1700-talet och den tidigmoderna eran var rumstyperna ofta kopplade till storlek och till en viss ordning eller rörelse genom huskroppen (Gejvall 1988:171; Rybczynski 1986:42). Det fanns alltså relativt få men generella rumstyper så som vi t.ex. kan se i planen över Björksund från 1720-talet (se figur 1). Rummen var ofta kopplade till varandra på ett särskilt sätt: förstugan (mindre rum) låg före salen (större rum), och kabinettet (mindre rum) låg innanför kammaren (större rum).

Under 1700-talets senare hälft blev rummen dock mer specificerade. Kammare preciserades som t.ex. skrivkammare, porslinskammare, handkammare eller barnkammare. Den generella benämningen kammare (liksom kabinettet) försvann i princip under 1900-talet, men flera av dess bestämningar såsom klädkammare och sängkammare lever vidare. Under 1800-talet ser vi också hur de representativa rummen, såsom salongen och förmaket skildes från salen, som nu allt oftare fick benämningen matsal. Samtidigt blev distanseringen mellan kök och tjänsterum, å ena sidan, och de representativa rummen, å den andra, allt viktigare. Tamburen introduceras i Sverige i slutet av 1700-talet som ett slags förrum med plats för kappor. Under sina första decennier var den ett slussrum som endast ledde vidare till salen. Från mitten av 1800-talet kop-

plades den emellertid allt oftare också till en mer neutral passage eller korridor genom lägenheten. Detta innebar att man inte behövde passera de mer representativa rummen för att ta sig djupare in i lägenheten. Denna struktur gjorde det också möjligt att koppla på fler rumstyper (Gejvall 1988).

Denna successiva neutralisering (och dubblering) av förflyttningsvägarna är intressant. De neutrala passagerna var fortsatt viktiga under 1900-talet, men den dubbla rörelsemöjligheten med både korridor och rum i fil blev mindre viktig. I stället arbetade man med att visuellt separera olika slags rörelser i en gemensam infrastruktur utan parallella passagemöjligheter. Rumstyperna överlag standardiseras och normeras allt mer. I stället för gästrum, barnens rum, jungfrukammare etc., får vi ett generellt sovrum. Det tidigare nämnda allrummet kan också ses som en led i detta arbete mot allt mer abstrakta rumstyper. Det är intressant att notera att vid slutet av 1960-talet slutade man i princip att ange rumstyper på de bostadsplaner som publicerades i tidskriften Arkitektur. Rumstyperna var så få och självtaliga att de inte behövdes skrivas ut.

Under 1800- och 1900-talet kan vi se flera olika slags förändringar vad gäller bostadens typologiska anatomi. Här ska jag särskilt fokusera på tre. För det första kan vi se hur rumstyper kommer och går i flockar. Med tamburen blev en rad nya rumstyper, såsom linnerum, serveringsrum och borstrum vanligare, samtidigt som relationen salong, förmak och matsal utvecklades. Antalet olika rumstyper i bostaden nådde förmodligen ett slags peak i Sverige runt 1900 eller 1910. Därefter minskar antalet igen. Först att försvinna var de representativa rummen, där salongen och förmaket försvann

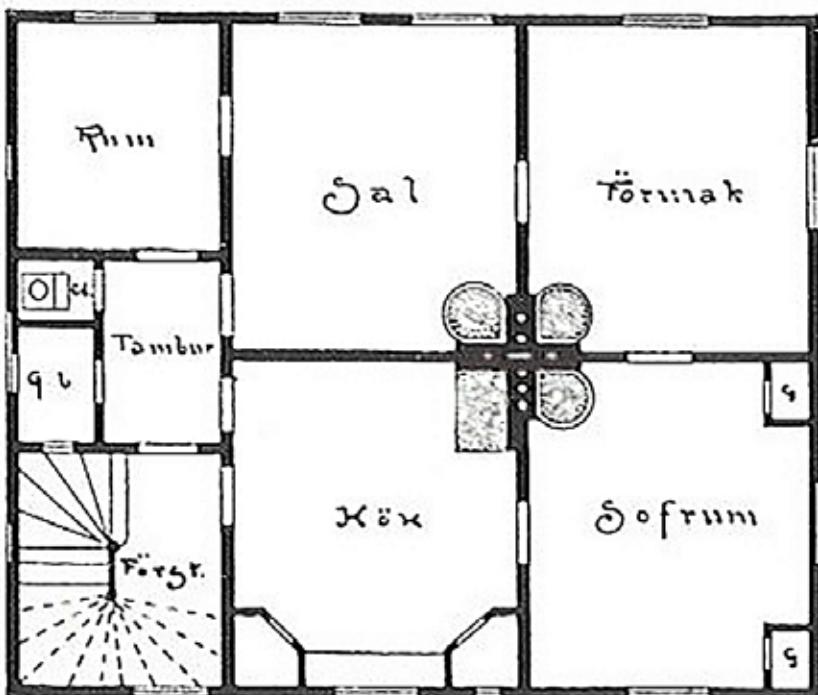
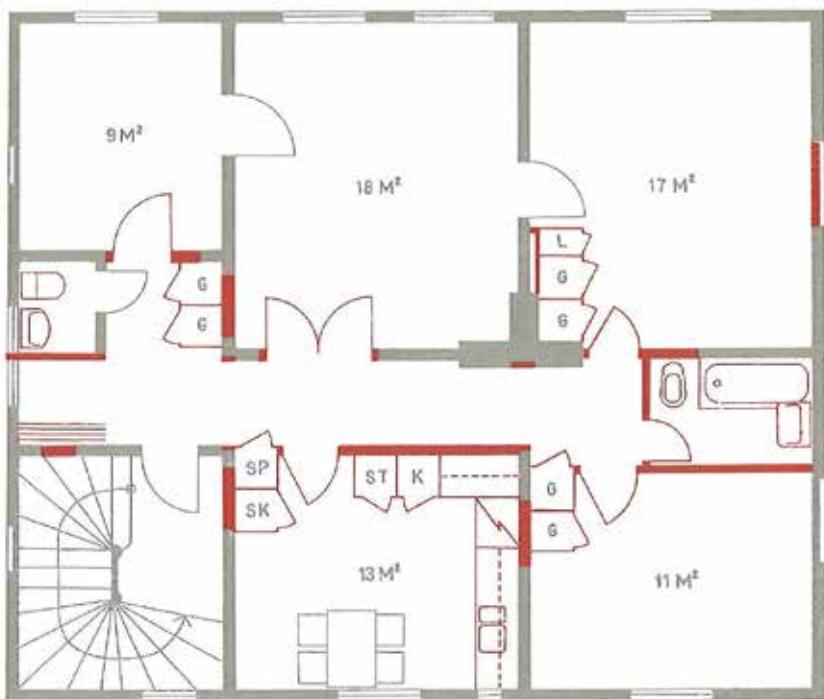

Fig. 2. Förslag till ombyggnad av en lägenhet med fyra rum. Originalplanen från 1908 ses till vänster och ombyggnadsplanen från 1955 till höger (Thunström & Johansson 1955: pl 18).

till fördel för vardagsrummet. Under 1950-talet försvann benämningarna jungfrukammare, herrum, borstrum och serveringsrum på planer och till sist försvann även tamburen. Kanske kan man här tala om en tröskel-effekt där en livsstil förändras och där rumstyperna försvinner i två flockar. Efter andra världskriget blev representationen i hemmet mindre viktig. Hemmet skulle framför allt vara en plats för avkoppling från arbetet. Från 1950-talet kom därför en serie nya rumstyper i fokus såsom TV-rum, hobbyrum, bastun, skidgarderoben, uteköket, dvs. alla rum som har med just fritiden att göra. Flera av dessa försvann sedan igen efter ett par

decennier. Denna gång hade det förmodligen att göra med att det svenska bostadsbyggande standardiseras och organiserades runt ett slags minimum av nödvändiga rumstyper. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att rumstyper har en tendens att komma och gå i flock. Parallelt med detta flockbeteende finns det dock också exempel på enskilda rum som kommer och går i ensamhet. Divanrummet är ett sådant exempel. Det etablerade sig i Sverige i slutet av 1700-talet då Sverige hade goda diplomatiska förbindelser med Turkiet, men försvann sedan lika plötsligt som det kommit under andra halva av 1800-talet.

En annan tendens vi kan se är att rumstyper flyttar in och ut ur bostaden. Sett över tid har bostaden en flytande gräns. Under det sena 1800-talet flyttade skafferi och förråd in i lägenheterna med hissen (som underlättade transporter av varor in och ut ur lägenheten), och toaletten flyttade in med de nya avloppssystemen. Under 1930- och 40-talen försvann många mat- och potatkällare i och med att nya kylmöjligheter gjorde det möjligt att köpa färsk mat året om. Vissa rumstyper kunde plötsligt slås ihop: kök, matrum och skafferi kunde t.ex. alla samlas inom ramen för köket genom införandet av kylskåp och elektriska spisar. Under 1980-talet integrerades köket allt oftare med vardagsrummet, något som knappast vore möjligt utan bra köksfläktar. De gemensamma tvättstugorna som fanns i princip i alla svenska hyreshus under 1970- och 80-talen började monteras ned under 1990-talet då tvättmaskinen flyttade in i lägenheten. Rumstyper flyttar således in och ut från hemmet. Detta är en pågående förhandling som ofta, men inte alltid, har att göra med teknisk utveckling. Över tid har mycket förvaring flyttat från uthus och källare in i bostaden, men samtidigt har dessa utrymmen succesivt minskats. I ett utpräglat konsumtionssamhälle som vårt har detta skapat en marknad för uthyrningsbara förråd hos företag om t.ex. Shurgard Self Storage (Brembeck 2019).

Rumstyper ändrar sig ofta långsammare än t.ex. arkitektoniska stilarna och rumslig organisation, men ibland kan stora förändringar ske i loppet av några decennier. Ett sätt att illustrera dessa förändringar är att titta på ombyggnadsförslag. I sin bok Ombyggnader från 1955 ger Olof Thunström och Ingrid Johansson en rik katalog med förslag på hur man kan bygga om och modernisera bostäder från tiden runt sekelskiftet 1900. Ett förslag på en sådan ombyggnad ser

vi i figur 2. Trots att huset ännu inte är 50 år gammal är det förslag som ges ganska radikalt. En fyra-rummare byggd 1908 med sal och förmak lagda i fil förändras här till en mer modern korridorplan. Sovrummen blir fler men samtidigt mindre, och garderobsrummet byts mot fasta skåpsgarderober. Antalet rumstyper har minskat till den moderna trion sovrum, kök och vardagsrum. Vi ser en individualisering av boendet där neutral förflyttning är möjlig och där funktionssepareringen blir mer generell. Förvaringen är också mer standardiserad. I fler av Thunströms och Johanssons förslag till ombyggnader, om än inte i detta fall, ser vi också hur förrådsutrymmen på vindar försvinner och ersätts med lägenheter.

Det tredje och sista tendensen som jag tänkte ta upp här är att sammansättningen av gamla och nya rumstyper förändras över tid. Rumstyper har förstås olika åldrar. Rumstyper som bygger på ny teknologi är ofta mer kortlivade såsom telefonrummet och TV-rummet. Basala rumstyper som köket går tillbaka till medeltiden, och får med åren också ofta ett slags flytande stabilitet som gör att de lånar sig till olika hybridformer eller varianter som grovkök, tekök, smörgåskök, diskkök, skolkök, osv. Andra rumstyper är mer tidsbundna och själv tillräckliga (det vill säga de låna sig inte så gärna till hybridiseringar) såsom gillestugan vilken florerade i svenska bostäder omkring 1960- och 70-talen. Under vissa perioder tycks det som att blandning av rumstyper från olika tider är större. Under 1910- till 30 talet hade vi t.ex. både de äldre rumstyperna sal, salong, kammare och herrum, samtidigt som nya rumstyper försökte göra sig gällande. Eftersom bostadsbristen var stor och bostäderna i regel små under den här tiden blev ett slags mindre varianter av rumstyperna, med suffixet -vrå, populära.

Vi har således nya typer såsom arbetsvrån, bokvrån, sittvrån och kokvrån. I de mer välbesuttna hemmen kan man kanske också nämna rumstyper som frukostrummet, och blomsterrummet som typiska för tiden (se figur 3). Många av dessa rum förblev ovanliga (som solrummet) och fick en relativt kortvarig historia. Kokvrån som verkar ha kommit på 1920-talet har dock överlevt till vår tid. Efter andra världskriget kom som nämnts andra och nya rumstyper kopplade till den nyvunna fritiden i svang. Det tycks nästan som att det tomrum som de gamla försvunna typerna lämnat efter behövde fyllas. Men det blev inte långvarigt, utan snart krympte antalet rumstyper till ett minimum. Från 1960- och 70-talen ser vi således framför allt de relativt gamla (men samtidigt modernisrade) rumstyperna kök, sovrum och vardagsrum, på plan efter plan.

I stunden kan det tyckas som att bostadens rumstyper är mer eller mindre oföränderliga. De tycks likna varandra från hus till hus, och vi tenderar att se dem som självklara. Ser man över längre tid blir det emellertid tydligt att de har en levande historik där långsamma och drastiska förändringar kan ske sida vid sida. Idag tycks det som om vi ser en utveckling av nya rumstyper kopplade till olika livsstilar, men också till co-housing projekt, delandekonomier och olika idéer om en hållbar bostadsutveckling. Tvättstugan som varit omodern i minst ett par decennier ser t.ex. plötsligt ut att kunna få en ny renässans. Sammanfattningsvis kan vi säga att rumstyper har en viktig roll att spela, men denna roll är fortfarande relativt ofreflektterad och framför allt underskattad i dagens arkitektoniska gestaltung och byggande. I takt med samhälleliga förändringar är det viktigt att också fundera mer aktivt kring rumstyper och hur dessa rumsliga byggstenar är med och bygger vårt samhälle.

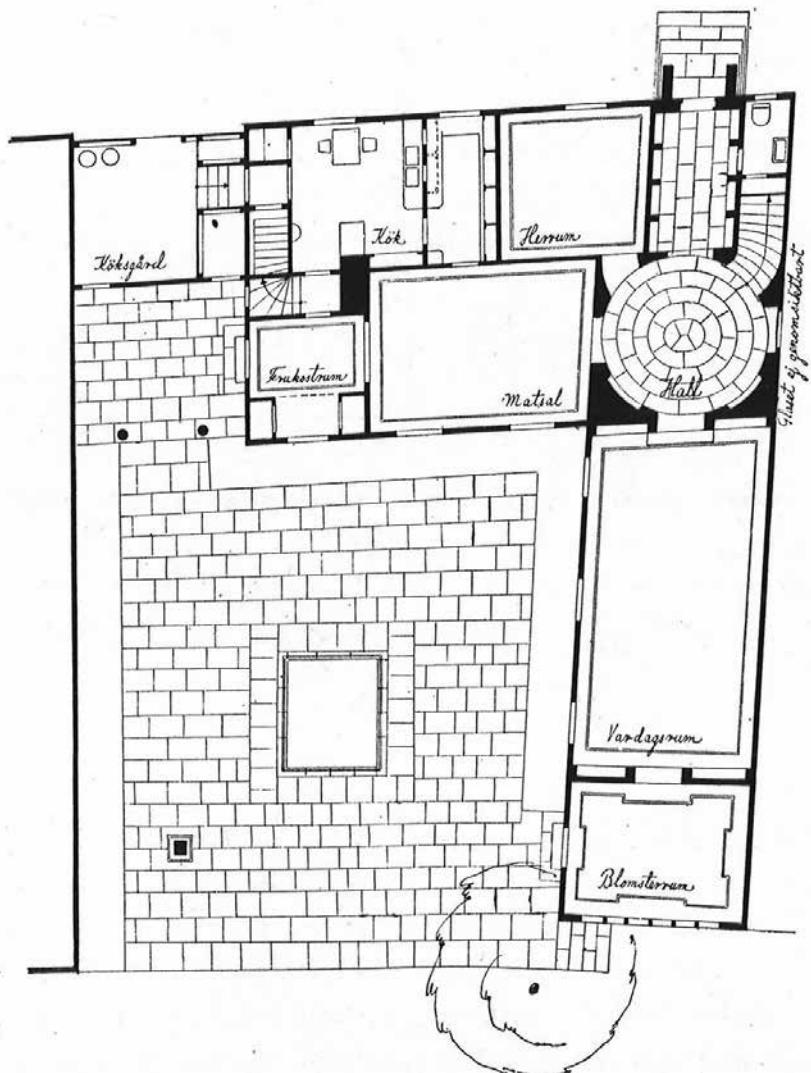

Fig. 3. Plantyp för kvarter Bävern, Göteborg, 1925, ritad av Erik Friberger (Byggmästaren 1925, 4 (15), sid. 171). På planen ser vi både blomsterrum och frukostrum, två rumstyper som var relativt typiska för 1920- och 30-talen.

Referenser

- Brembeck, H. (2019) Metamorphoses, or how self-storage turned from homes into hotels. I B. Czarniawska and O. Lögren (red.) *Overwhelmed by overflows?* Lund: LUP.
- Geijvall B (1988) *1800-talets stockholmsbostad*. Stockholm: Stockholm Stad.
- Erixon, S. (1947) *Svensk byggnadskultur*. Stockholm: Bokverk
- Krantz B (1987) Baronbackarna i Örebro. I C. Engfors (ed) *Folkhemmets bostäder 1940-1960*. Stockholm: Arkitekturmuseet.
- Kärrholm, M. (2013) Building type production and everyday life. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31 (6):1109-1124.
- Kärrholm, M. (2020) The Life and Death of Residential Room Types: A Study of Swedish Building Plans, 1750–2010. *Architectural Histories*, 8(1), 1-18.
- Markus, T. (1993) *Buildings & Power, Freedom and Control in the Origin of Modern Building Types*. London: Routledge.
- Rybczynski W. (1986) *Home*. New York: Viking.
- Sack, R. D. (1986) *Human Territoriality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selling, G. (1937) *Svenska herrgårdshem under 1700-talet*. Stockholm: Bonniers.
- Thunström, O. och I. Johansson (1955) *Ombyggnad, utredning om hyreshus, egna hem och bruksbostäder 1880-1935*. Stockholm: Ehlins.
- Werne F. (1993) *Böndernas bygge*. Höganäs: Wiken

VÆRDIBASERET UDVIKLING

Af Sidse Martens Gudmand-Høyer
Postdoc, cand.arch., ph.d.
Arkitektskolen Aarhus

VÆRDIBASERET UDVIKLING

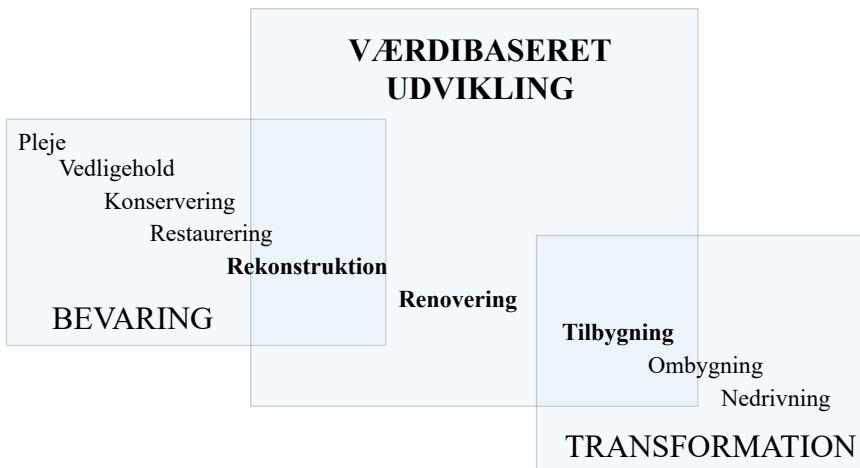
Et potentiale

Af Sidse Martens Gudmand-Hoyer

Det er en udbredt holdning, at bevaring af kulturarv, herunder arkitektonisk kulturarv, er et fælles gode og i fællesskabets interesse (Arrhenius, 2012). Undersøgelser har samtidig vist, at der er økonomisk værdi i at sikre kulturarvsmiljøer og bevaringsværdige bygninger (Realdania, 2015). Almene boliger som arkitektonisk kulturarv er en ny dagsorden. Bevaringshensyn i forbindelse med renovering af almene boliger er derfor også en ny praksis, der er under udvikling i disse år. Det kalder på eftertanke og på omhyggelighed, når man som rådgiver skal levere den helhedsorienterede indsats, der efterspørges i sådanne projekter, hvor boligerne sikres som sunde, gode, betalelige boliger og også robuste boliger – som et tilbud til alle. Præcis som dengang da de blev opført.

At skulle renovere og tage hensyn til bevaring på én og samme gang er en opgave med både store udfordringer og store muligheder. Der er hverken entydige svar på, hvad der er vigtigst at bevare, eller hvad der er den rigtige måde at gøre det på. Men der er identificeret en række aktuelle brydningspunkter, man som projekt-part kan forholde sig aktivt til og handle på. Vel at mærke når man som rådgiver har taget stilling til den arkitektoniske kulturarv og egne faglige målsætninger for dens varetagelse.

Der er et kæmpe potentiale i at gøre arkitektoniske kulturarvs-værdier til et fælles aktiv for parterne i de almene boligrenoveringsprojekter. Ved at samtænke de almene boligers arkitektoniske kulturarvsværdier med de nutidige behov allerede i de første

Figur 1, efter Martens Gudmand-Høyer, 2018

helhedsplaner kan der etableres et fælles ståsted for parterne, som både kan kvalificere løsningen af projekterne og samtidig være værdiskabende i den videre proces parterne imellem.

Ambitionen om at bevare almene boligbebyggelser som arkitektonisk kulturarv, samtidig med at de fornyses, kan betegnes som værdibaseret udvikling eller en værdibaseret tilgang. Det skal ske ved at bruge de arkitektoniske kulturarvsværdier som et aktivt i udviklingen af bebyggelserne i forening med øvrige dagsordner af funktionel, bæredygtig og oplevelsesmæssig karakter. Resultatet skulle gerne være en bredere tilfredshed med både processen og resultatet af renoveringen. Ikke kun for parterne i projektet, men for os alle sammen.

Med de større helhedsplaner følger ofte massive forandringer af både planløsninger, konstruktioner, materialitet og arkitektonisk udtryk. Det er præcis derfor, at den oprindelige bebyggelses arki-

tektoniske kulturarvsværdier bør tages i betragtning og blive integreret allerede i udgangspunktet for ændringerne af bebyggelserne helt på linje med kortlægningen af bebyggelernes aktuelle udfor dringer. Med værdibaseret udvikling er der altså hverken tale om bygningsbevaring i restaureringsfaglig forstand eller om fuldstændig ændring af det eksisterende hverken funktionelt, konstruktivt eller æstetisk, men om at det eksisterende bliver retningsgivende for fornyelser i spændet mellem alt fra rekonstruktioner til ombygning (se fig. 1).

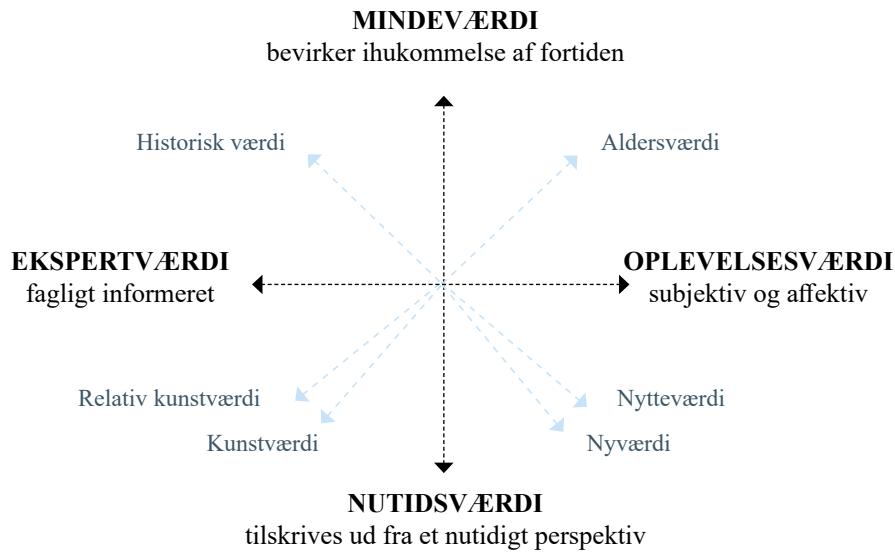
De værdsatte almene boliger

I dag er der ikke fredet bygninger opført som almene boliger, men det sker formentlig i den nærmeste fremtid (Kraul, 2020). Slots- og Kulturstyrelsen har fredning af almene bebyggelser på dagsordenen, og i 2017 udgav Landsbyggefonden bogen *Rammer for udvikling – almene boligers bevaringsværdier* (Rosenberg Bendsen, 2017), baseret på en kortlægning af den almene boligmasse, der bl.a. identificerer potentielle fredningsemner.

Mange af de almene boliger klassificeres eller opleves i dag også som bevaringsværdige. Det skyldes både, at bebyggelserne betragtes som led i en større arkitektonisk kulturarvsfortælling, men også at bygningerne værdsættes lokalt for deres arkitektur. Især betragtes efterkrigstidens murede boligbebyggelser som repræsentanter for en arkitektonisk vellykket periode i dansk boligbyggeri, der på dygtig vis formåede at forene det æstetiske og funktionelle på datidens betingelser (Bech-Danielsen et al., 2013; Dansk Bygnings-
arv, 2015; Hangaard, 2011).

De almene boligbebyggelser værdsættes i dag som en vigtig, integreret del af fortællingen om udviklingen af det danske vel-færdssamfund. I dansk forvaltning udpeges og beskrives arkitektonisk kulturarv primært ud fra værdikategorierne kulturhistorisk, arkitektonisk og miljømæssig værdi (Kulturarvsstyrelsen, u.å., Kulturarvsstyrelsen, 2011). Ud fra de eksisterende fysiske forhold kan bygningerne aflæses som et fysisk dokument, en side i en historiebog, der afspejler tidligere samfundsforhold, byggeskik, kunstnerisk og håndværksmæssig formåen m.v. Udover disse dokumentariske egenskaber vurderes bygningerne også for deres signifikans og kunstneriske værdi set i et nationalhistorisk helhedsperspektiv (Kulturstyrelsen, 2012). Men de kan samtidig vurderes ud fra de oplevelsesmæssige kvaliteter, som bebyggelserne ligeledes kan siges at have i dag – også i lokalt perspektiv (Martens Gudmand-Høy, 2018).

Indenfor kulturarvsfeltet har opfattelsen af, hvad der er og bør forstås som kulturarv, udviklet sig (Europarat, 2009; Jokilehto, 1986; Smith, 2009). Fra tidligere særligt at have omhandlet enestående værker, monumenter eller repræsentanter for en særlig signifikant håndværksmæssig og kunstnerisk karakter er fokus med tiden blevet udvidet til også at omfatte hverdagsarkitekturen. Det rejser spørgsmål om, hvad selve bevaringen skal kunne, og hvad der er vigtigst at prioritere i de enkelte bygninger. Især når der er tale om moderne arkitektur opført af seriefremstillede bygningskomponenter. Når nogle af de meget store almene boligbebyggelser f.eks. vurderes som bevaringsværdige, er det ikke nødvendigvis pga. enkeltdelenes originalitet eller kvalitet, men derimod bebyggelsen set

Figur 2

En udvidet værdiskematik. To akser udspænder en udvidet forståelsesramme; den vandrette akse udspændes af ekspertværdier i den ene ende og oplevelsesværdier i den anden, mens den lodrette akse udspændes imellem nutidsværdier og mindeværdier. Værdiskematikken skal medvirke til evaluering og italesættelse af forskelle og sammenhænge mellem de verdikategorier, som gør sig gældende i de enkelte cases såvel aktivt som implicit (Martens Gudmand-Høyer, 2018, med udgangspunkt i Riegls verdikategorier).

som led i udviklingen af den samlede bygningsmasse eller selve bebyggelsens helhed. Det betyder, at nogle af bebyggelsens enkeltdeler, f.eks. tagbelægning eller altaner, ikke vurderes særligt bevaringsværdige som delelementer i sig selv. Alligevel vurderes de væsentlige, da de bidrager til bebyggelsens helhed. Det kan derfor være vanskeligt at afgøre i et konkret projekt, hvor meget man kan ændre på enkeltdelene, uden at en bevaringsværdig helhed går tabt.

Benspænd

Store renoveringsprojekter af almene boliger er en kompleks opgave. Af flere grunde. Det er et af de få opgavefelter indenfor arkitekturfaget, hvor tre parter løbende skal blive enige om indhold, løsningsforslag og økonomi, nemlig boligforeningen, kommunen og Landsbyggefonden. Hertil kommer alle rådgiverne. Samtidig er der et væld af dagsordner og ønsker, som skal tilgodeses: boligpolitiske målsætninger, boligsociale indsatser, byplanmæssige overvejelser og bæredygtighedsproblematikker, brugerinddragelsesprocesser, tværfaglighed og lignende parametre. Det hele er desuden spundet ind i lovgivning og regler omkring økonomi, finansiering og krav til organisering og processer.

Ambitionen om en værdibaseret tilgang til almen boligrenovering udfordres yderligere af flere forhold. Først og fremmest af en diskrepans i værdiforståelser såvel projektparterne imellem som indenfor samme fagfelt (se f.eks. figur 2). Der kan altså være et helt konkret modsætningsforhold, så det, der ønskes bevaret af nogle, direkte ønskes ændret af andre. F.eks. kan en facade vurderes af høj bevaringsværdi, men samtidig medvirke til indeklimaproblemer. Tilsvarende kan der være faglige forskelle, f.eks. i hvad der tilskrives arkitektonisk værdi i en bebyggelse (Martens Gudmand-Høyer, 2018).

En af de nok væsentligste udfordringer for værdibaseret udvikling af almene boliger er, at spørgsmålet om, hvem der egentlig har ansvaret for varetagelsen af en fælles arkitektonisk kulturarv i projekterne, falder mellem flere stole, især økonomisk (ibid.). Er det kommunen som myndighed, Landsbyggefonden eller dem, som bor i bygningerne? Netop derfor spiller de arkitektfaglige rådgivere en meget væsentlig rolle for den værdibaserede udvikling.

Tag ejerskab

Hvis bevaringsværdier skal blive et aktivt i renoveringsprojekterne, må landets kommuner, Landsbyggefonden, boligselskaber, rådgivere og beboere tage stilling til den arkitektoniske kulturarvs indhold og vigtighed. Dette er nødvendigt, hvis det skal lykkes at forene hensynet til en national kulturarvsfortælling med lokal viden og nærværende behov i projektudviklingen og formgivningen.

De arkitektfaglige rådgivere bør formulere deres holdning og metoder til værdisætning og fysisk bevaring, også før de sidder med et konkret projekt. Der ligger et stort ansvar i netop denne rådgivende funktion, da arkitektrådgivere forventeligt har interesse i arkitektonisk kulturarv og en viden herom, som en bygherre kan støtte sig til. Lige så vigtigt er det arkitektrådgiverne, der omsætter de mange behov, ønsker og betingelser i formgivning og fysiske løsninger.

Både Landsbyggefonden og ikke mindst kommunerne som myndighed bør tilsvarende forholde sig til det øgede fokus på arkitektonisk kulturarv. Særligt grundet den store indflydelse begge instanser har gennem gældende krav og de retningslinjer, som udstikkes forvaltningsmæssigt. Disse instanser kan med fordel formulere egne målsætninger for varetagelsen af de almene bolig-

Roskildevej/Søndre Fasanvej
Foto af Sandra Gordon

*Figur 3
Nye altaninddækninger kan leve op til flere værdiforsidålser:*

Oplevelsesværdi: Hvis løsningen forbedrer de funktionelle, byggetekniske og visuelle forhold ud fra et nutidigt perspektiv.

Ekspertværdi: Hvis formgivningen opretholder bebyggelsens dokumentariske egenskaber, den kulturhistoriske værdi samt styrker den arkitektoniske og miljømæssige værdi.

bebyggelsers arkitektoniske kulturarv, vel at mærke målsætninger der rækker udover det enkelte projekt. Det er vigtigt, at officielle værdisætnings- og beslutningsprocesser er gennemskuelige for de øvrige projektparter for at sikre hensigtsmæssig dialog i konkrete sager. Det samme gælder for boligselskaberne.

Det er igennem stillingtagen, at der etableres et egentligt ejerskab til den arkitektoniske kulturarv, og der samtidig sikres et fokus på bebyggelsernes eksisterende kvaliteter i højere grad end i dag.

Udvid værdiforståelserne

Indenfor bevarings- og restaureringsfeltet er der gennem tiden udviklet en række metoder til vurdering og bevaring. Det viser sig dog, at de gængse bevaringsprincipper er vanskelige at overføre til almene boligrenoveringsprojekter. Det kan ofte ende med et kompromis både set fra et bevarings- og et fornyelsesperspektiv (ibid.).

Der er forskellige meninger om, hvilke værdier som bør prioriteres i projekterne, men også om, hvordan det skal gøres. Derfor kan det at indtænke arkitektoniske kulturarvsværdier i en udvidet forståelsesramme vise sig som en forløsende mulighed i projekterne (ibid.). Ved at løfte blikket og træde et skridt tilbage kan alle disse ønsker til projekterne ses som udtryk for ekspertværdier og oplevelsesværdier som beskrevet af Alois Riegl (Riegl, 1903).

Oplevelsesværdier kan umiddelbart forstås og værdsættes af alle uafhængigt af uddannelse og status, f.eks. at noget er funktionelt set ud fra nutidige behov, at noget er nyistandsat eller lever op til æstetiske præferencer. Men oplevelsesværdier angår også det at mindes fortiden, f.eks. værdsættelse af smuk patinering, en mindestavle, en ældre indretning eller en funktion såsom en ældre

elevator. Ekspertværdierne kræver derimod en forudgående faglig viden, før de kan forstås og værdsættes, f.eks. at små altaner til begge sider af en bygningskrop vidner om en byggejuridisk ændring fra 1929. De kan også angå en æstetisk vurdering ud fra en faglig viden om datidens idealer eller nutidige kunstneriske idealer.

Bevaringsværdier og nutidige ønsker til optimering kan synes at stå i modsætning til hinanden, men gør det ved nærmere eftersyn ikke nødvendigvis. Ved at udvide diskussionen med reference til oplevelsesværdier og ekspertværdier viser det sig, at de tre officielle værdikategorier og ekspertværdier, kulturhistorisk, miljømæssig og arkitektonisk værdi, også kan være i overensstemmelse med oplevelsesværdierne. Velvalgte fysiske løsninger kan leve op til mange dagsordner og værdiforståelser (se fig. 3).

Det handler ikke om at forkaste hverken faglige argumenter og forståelser eller personbårne oplevelser, men om at supplere fag-ekspertisens metoder i bevaringsspørgsmål for at nå de nødvendige kompromisser i projekterne på bedst mulig måde. Her kan det at etablere et fælles sprog og en udvidet forståelsesramme, som kan rumme flere værdiforståelser end de faglige ekspertværdier, være givende. Det er selve værdisætnings- og prioriteringsprocessen, som er nøglen til etableringen af et fælles værdigrundlag og en værdibaseret udvikling af Danmarks almene boliger.

Referencer

- Arrhenius, T. (2012). *Fragile monument: On conservation and modernity*. Artifice.
- Bech-Danielsen, C., Bøgh, S., Østergaard, J. (2013). *Kvaliteter i almene bebyggelser fra 1940'erne og 1950'erne*. Bygningskultur Danmark.
- Dansk Bygningsarv (Red.). (2015). *Bygningskultur og bevaringsværdier: 1940'erne og 1950'ernes murede boligbebyggelser*. Realdania, Landsbyggefonden, Grundejernes Investeringsfond, Kulturstyrelsen.
- Europarat (Red.). (2009). *Heritage and beyond*. Council of Europe Publ.
- Hangaard, T., (2011). *Arven fra 1950erne: Den almene sektors bygningskultur*. AlmenNet.
- Jokilehto, J. I. (1986). *A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought towards an International Approach to the Conservation of Cultural Property*. The University of York.
- Kraul, M (26. jun. 2020). *Slots- og Kulturstyrelsen svarer på kritik om elitær fredning: Fra næste år vil fredninger af almene boliger »poppe op i en lind strøm«*. Politiken Byrum.

- Kulturarvsstyrelsen. (u.å.). *VEJLEDNING. Vurdering af Fredningsværdier*. Kulturarvsstyrelsen. www.kulturarv.dk/fileadmin/user.../Vejledning_fredningsgennemgangen_2012.pdf
- Kulturarvsstyrelsen. (2011). *SAVE- Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*. Kulturarvsstyrelsen.
- Kulturstyrelsen. (2012). *Bevaringsprincipper*. Kulturstyrelsen.
- Martens Gudmand-Høyer, S. (2018). *Værdibaseret udvikling af Danmarks almene boliger* (Ph.d. afhandling). Arkitektskolen Aarhus.
- Frandsen Journalistik (Red.). (2015). *Vores fælles skatkammer: Bygningsarven er penge værd*. Realdania.
- Riegl, A. (1903). *Der Moderne Denkmalkultus: Sein Wesen und seine Entstehung*. Wein/Leipzig: Verlage von W. Braumüller, 1903.
- Rosenberg Bendsen, J. (Red.). (2017). *Rammer for udvikling: Almene boligbebyggelsers bevaringsværdier*. Landsbyggefonden.
- Smith, L. (2009). *Uses of heritage* (Reprinted). Routledge. <http://catdir.loc.gov/catdir/toc/ecip069/2006006564.html>

FRA UTOPI TIL TOPOS

Af Jonna Majgaard Krarup
Lektor, ph.d., arkitekt maa
Kunstakademiets Arkitektskole

FRA UTOPI TIL TOPOS

Eller hvad pokker er et antropocænt landskab?

Af Jonna Majgaard Krarup

De klimatiske forandringsprocesser installerer en grundlæggende uforudsigelighed; vi ser det i forhold til klimaet, men uforudsigelighed viser sig også i landskabsarkitekturen *per se*. Men hvordan og hvor? Og, hvad gør vi?

Nogle argumenterer for, at uforudsigeligheden kan elimineres via nye, smarte teknologiske og innovative løsninger. For eksempel ud fra devisen: Er denne planet, jorden, menneskets hjem og 'spisekammer', blevet for nedslidt, udtømt og lille, så hellere fortsætte et andet sted – en 'back to normal' attitude – nu bare på Mars (?).

Eller sagt med andre ord: Uforudsigeligheden eliminerer vi bare via nye, smarte teknologiske og innovative løsninger – med et teknologisk fix.

Den franske filosof Bruno Latour anlægger et noget andet syn på sagen, *'Belonging to a territory is the phenomenon most in need of rethinking and careful re-description; learning new ways to inhabit the Earth is our biggest challenge. Bringing us down to earth is the task of politics today.'*¹

Et argument for Latour er, at jorden, og vi, har nået et punkt og en geologisk periode, Antropocæn – menneskets tid; den handler om; '(...) *hvordan vi mennesker opfatter os selv og vores forhold til planeten*'², som det formuleres af Jørgen Steen Nielsen, '*Det kan inspirere til en ny bevidsthed, en ny ydmyghed og omsorg i om-*

gangen med den skrøbelige klode. Eller det kan friste til yderligere arrogance og menneskelig almagtsfølelse i håndteringen af naturen derude.’³

Dermed er det også et landskabsarkitekturfagligt anliggende: Landskabsarkitektur har som sit grundmateriale og genstandsfelt (også) jorden. Landskabsarkitekturprojekter handler traditionelt om at bebo – planlægge og designe – jorden som hjem for mennesket. Landskabsarkitektur er derfor i sit udgangspunkt antropocentrisk. Det er den dominerende antropocentriske position, Latour opfordrer os til at genoverveje.

Så hvordan kan, eller skal (?), det antropocæne inspirere til en ny bevidsthed i landskabsarkitekturen og til antropocæn landskabsarkitektur, dvs. landskaber i overensstemmelse med sin tid?

Til at fæstne nogle af de følgende mere teoretiske, abstrakte, og spekulative, tanker om dette, tager jeg afsæt i et konkret sted på den københavnske vestegn, nemlig i Gadehavegård, en almen boligbebyggelse i Høje Taastrup.

Gadehavegård

I det tidlige forår 2020 bidrog jeg til et 5 ugers obligatorisk kursus for samtlige 1. års studerende på Kunsthakademiet Arkitektskole (KADK) i København. Vi, dvs. en femtedel af samtlige arkitektstuderende på KADK og de ansvarlige kursuslærere, flyttede i et par uger tegnesal og auditorium fra Holmen til Høje Taastrup og ind på rådhuset med det formål at undersøge og prøve at forstå, hvad Gadehavegård er for en størrelse rent rumligt og organisatorisk som et sted – en bydel, en bebyggelse og bolig. Gadehavegård udmærker sig ved at blive betegnet som Danmarks smukkeste Ghetto⁴ og ved at være på den officielle danske ghettoliste⁵.

I forvejen havde vi, forskere og undervisere ved KADK og ansvarlige for kurset⁶, etableret et samarbejde med Høje Taastrup kommune og med Domea.dk, administrator af bebyggelsen. Via dette samarbejde fik de studerende adgang til en række private bo-

liger, hvor de kunne registrere og tale med beboerne om, hvordan bygningens organisatoriske logikker påvirker møderne, man kan bebo og leve i de enkelte boliger og i bebyggelsen. Desuden gav samarbejdet mulighed for en række direkte møder og diskussioner mellem kommunens ansatte og de studerende.

Samarbejdet muliggjorde også, at borgmester Ziegler kiggede forbi, ikke bare én gang, og kastede et lokalpolitisk blik på de studerendes arbejder; at vi fik lejlighed til at diskutere konkrete byudviklingstiltag on-site i Høje Taastrup med kommunens byudviklere, samt, ikke mindst, at vi fik tid til at udfritte den ansvarlige for den daglige drift i Gadehavegård om, hvad man gør, når nogen stopper et væg-til-væg gulvtæppe i nedfaldsskakten, og hvad standarden for en pæn forhave er.

Gadehavegård blev opført i perioden 1977 til 1982 og består af 986 boliger fordelt på 1-4 værelser. Boligerne er organiseret i 4-5 etages blokke, hvor lejlighederne på gårds-/havesiden enten har altaner eller forhaver. Palle Nørholm var arkitekten bag bebyggelsen, og den landskabsarkitektoniske bearbejdning blev i sin tid udført af Frank Pettersons Tegnestue.⁷

Hvor bygningerne i Gadehavegård i dag fremstår noget slidte, fremstår udearealerne frødige og velpassede. Der forekommer ikke biltrafik inde i selve bebyggelsen. Beboerne kan parkere deres biler i forsænkede parkeringsområder beliggende mod nord og gå herfra frem til opgangen til deres bolig via stisystemet. Stisystemet følger i udgangspunktet bebyggelsesplanens stringente layout. Derudover er der en del steder tilkommet mindre stumper af lokale, lidt private, stiforbindelser mellem adgangsstier og nogle private forhaver. Ligeledes er der tilkommet nogle diagonale, 'officielle', stiforbindelser på tværs af de fælles havearealer.

Generelt er terrænet formet og tilrettet som horisontale plateauer, hvorpå bygningerne er placeret. Ramper og trin forbinder disse. En undtagelse herfra er en kraftigt bevokset bakke i bebyggelsens

sydøstlige hjørne. Bakken består sandsynligvis af overskudsjord fra byggeriets opførelse.

Bebyggelsen er opført i præfabrikerede betonelementer, der i sig selv 'kræver' et fladt og jævnt terræn at stå på, hvorfor enhver lille terrænbule og ujævnhed i det tidligere landbrugslandskab er jævnet ud, og eventuelle markhegn og lignende er fjernet. Gadehavegård-bebyggelsen er som sådan en typisk repræsentant for det, der populært benævnes ktranspors-arkitektur, dvs. at bebyggelsesplanen er organiseret ud fra byggekranens rækkevidde og løftekapacitet.

Men Gadehavegård-bebyggelsen er også et eksempel på en bebyggelse, der forfølger og bygger på en idé om den moderne, grønne landskabelige by. Idéen rækker tilbage til blandt andet Le Corbusier's byplanteorier og -visioner fra begyndelsen af det 20. århundrede. Disse har på den ene side domineret megen af byplanlægningsdiskursen og -praksis op gennem det 20. århundrede, hvilket de måske stadig gør (?), samtidig med at de på den anden side også er stærkt kritiseret.

Bag billedet

Le Corbusiers byvisioner handler om den moderne by som grøn, sund, solbeskinnet og landskabelig – et modbillede til den tidlige industrialismes grå, overbebyggede, tætte og usunde by. Mange kender Le Corbusiers illustrative tegninger af disse byvisioner, hvor geometrisk præcise bygninger, ofte meget høje, står 'plantede' i et amorft formet landskab, og hvor terrænet ligesom flyder ind under og omkring bygningerne og derved synes at skabe et sammenhængende grønt bundtæppe i byen. Landskabstæppet kan evt. være gennemskåret af mere eller mindre slyngede stier og forsænkede eller hævede vejlanlæg. Det er forestillingen – en utopi – om en grøn landskabelig by.

Betegnende for Le Corbusiers plan La Ville Radieuse fra 1930⁸ er da også, at den ikke er lokaliseret, den er ikke stedsspecifik – den er utopisk.

Det utopiske landskabsbillede blev som oftest illustreret på distancen, iagttaget fra boligernes stuer og altaner, eller fra terrassens liggestol. Herfra kan blikket uhæmmet vandre frit ud over et tilsyneladende uendeligt, grønt landskabsrum, hvori byens bygninger står plantet i det grønne – en 'Ville Vert'⁹ (en grøn by) per excellence, hvor Le Corbusiers motto: 'Il faut tuér la rue-corridor'¹⁰ (korridorgaden må dø!) er konsekvent eksekveret. Landskabet er tænkt til rekreation og fritidsfornøjelser, frit som det er for et hvert spor af land- og havebrug.

Ifølge Kenneth Olwig er det landskabsbillede, som Le Corbusier viste, et totalt kontrolleret og éndimensional landskab: '(...) *The prospect, perceived from a single "point of view" can be traced to the Renaissance development of the central point perspective based on the Euclidean geometrical techniques of cartography*,'¹¹ styret af matematiske, naturvidenskabelige principper, der bygger på en forståelse af natur og landskab som passiv materie, som mennesket er hævet over, og hvis primære formål er at være råstof for vores planer og projekter. Som et *landscape of matter* modsat et '*landscape that matters*'.¹²

Le Corbusiers byvisioner er papirprojekter, men de er 'realiserede' i kraft af den massive påvirkning, de har haft på byplanteori, -diskurs og -praksis i årene efter 2. verdenskrig. Her bliver spørgs-

målet om, hvordan en landskabsutopi transformeres til et konkret landskab, et topos, interessant, og det er så her, at man kan møde Le Corbusier i Gadehavegårds udearealer, fordi de i deres udformning refererer til Le Corbusiers landskabsutopier.

Der er sket det, som K. Olwig forklarer: '*(...) in this sense, the ideal, utopian realm of geometry has been conflated with the ‘topian’ world, within which people actually dwell. But to what degree are we conscious of this?*'¹³ Olwig peger dermed på, at der er sket et (måske) uerkendt sammenfald og sammenblanding mellem vision og virkelighed. Begrebet topos vender jeg tilbage til senere.

Og hvad er problemet så ved den landskabelige utopi – hvis den altså er et problem? Hvad har den med uforudsigelighed og det antropocæne at gøre, og med en såkaldt ghettobebbyggelse?

Gadehavegård er på Ghettolisten¹⁴ og dermed underlagt Ghettoplanen¹⁵. De ændringstiltag, Ghettoplanen foreskriver, vil medvirke til at mange tusinde kvadratmeter udearealer i de almene boligbebyggelser på Ghettolisten forventeligt vil blive genstand for omlægninger. Derfor rummer Ghettoplanen muligheden for både at formulere og transformere en ny landskabsutopi for disse områder og en mulighed for at adressere den påførte uforudsigelighed via en tidssvarende landskabsarkitektur og ikke mindst derigennem formulere et muligt landskabsarkitektonisk antropocænt svar på Latours opfordring.

Billedet og virkeligheden – og hvad der gik tabt

Det landskabsbillede, Le Corbusier refererer til, blev udviklet i den landskabelige havekunst, som den kendes fra 17-1800-tallet. Den engelske landskabelige have har en række funktionelle, økonomiske, resource- og betydningsmæssige bånd og affiniteter til industrialiseringen og den industrielle bydannelse, hvor netop det frie landskabelige udtryk i haven dannede et modbillede og ideal til den landskabsomkalfatring og -destruktion, der både var en forudsætning for industrialiseringen og et resultat heraf. Den engelske

landskabshave voksede dermed frem samtidigt med, at de engelske landskaber blev gennemgravet for at udvinde de råstoffer, selve industrialiseringsprocessen levede af. Samtidigt blev stadigt mere åbent landskab inddraget til by- og industriformål. Det ene voksende frem på bekostning af det andet, og i kraft heraf opstod der også en romantisering af det tabte.

Det er dette landskabsbillede, og dets bagvedliggende rationale, som Le Corbusier på sin vis tog fra den romantiske periode og introducerede i sin egen tid, i modernismen, hvor den fortsatte industrialisering, nu den 2. industrialiseringsbølge¹⁶, stadig var den drivende motor i samfundsudviklingen. Og hvor industriarbejdernes bo- og arbejdsvilkår kom til at spille en rolle for den by- og boligudvikling, som fulgte. Kravene og idealerne om sunde boliger og byer med lys og luft og kloakering, samt adgang til rekreation i parker og grønne uderum ikke ulig dem det etablerede borgerskab og overklasse allerede havde i deres landskabelige haver, blev således både et politisk og arkitektonisk program i den modernistiske byplanlægning, og måske også et billede på de fremspirende velfærdsstaters succes (?).

Den engelske landskabelige havekunsts æstetiske program blev i de historiske anlæg rumligt fortolket i form af en grøn let bølget grund, hvorpå nøje tilrettelagte 'klumper' af træer og organisk formede busketbeplantninger sammen med raffineret udtaenkte stisystemer dannede serier af rumligheder, der skulle opleves og sammenbindes gennem havegæstens fysiske bevægelse gennem haven. Stisystemet havde således både som funktion at binde delene sammen til et arkitektonisk hele, men også at adskille dele som netop separate rumligheder og dertil hørende oplevelser og stemninger.

Herudover blev der også arbejdet med visuelle forbindelser, der bandt anlæggene sammen på kryds og tværs, hvorved der via blikket blev skabt forventning om nye rumlige oplevelser længere fremme ad stien. Synsoplevelsen var således en slags motor for

havevandringen. Det betød, at den visuelle og rumlige oplevelse af anlægget afhæng af øjenhøjden – denne type have skal opleves ved, at man går, eller rider, rundt i den. Nu afdøde professor i landskabsarkitektur Sven-Ingvar Andersson kaldte Liselund, det måske fineste eksempel i Danmark på en landskabelig have, for et landskabsslot, netop fordi man vandrer fra rum til rum og først i vandringen forstår og oplever sammenhængen i et kompleks af rumligheder.

Til denne type af haveanlægs betydningsdimensioner hører det pastorale¹⁷, der dels refererer til græsningslandskabet og de får, som afgræssede nogle af de store engelske landskabelige historiske haveanlæg, og til den uldproduktion, der var en vigtig brik i den engelske industrialisering, dels til antikke fortællinger og billeder af en ideel samfundstilstand med mennesket som hyrde i et hyrdelandskab – et Arkadien og en arkadisk tilværelse i en guldalder¹⁸ – hvilket i sig selv kan beskrives som en utopi. Yderligere blev den engelske landskabelige havekunst set og anerkendt som symbol på de fremskridt indenfor agrarteknologi og -videnskab og industrialisering, som Storbritannien var førende i på den tid.¹⁹

Det er således en række historiske, samfundsmaessige, kulturelle, samt kompositoriske og æstetiske dimensioner knyttet til det landskabsbillede, som Le Corbusier refererede til, og som des-

uagtet kom til at danne forbillede for uderummenes udformning i den type af bebyggelser, som eksempelvis Gadehavegård hører til. Og det er netop disse uderum og deres rumlige, æstetiske og oplevelsesmæssige dimensioner, der er rejst megen kritik af.

De kritiseres (bl.a.) for at:

- 1) være store tomme, kedelige vindomsuste græsarealer, hvor alt og alle kan iagttages fra de omkringliggende blokke.
- 2) være monofunktionelle – der er primært tale om rene boligområder, hvorfor det er svært at indfri nutidens ideal om den blandede by og et sprudlende byliv.
- 3) mangle egentlige (læs: traditionelle) byrum såsom torve og pladser. Dette er nogle steder søgt kompenseret for ved at parkeringsarealer bruges, og evt. søges omformet, til pladser, der kan danne ramme omkring aktiviteter og den sociale interaktion, man kan iagttage på traditionelle torve og pladser. Reelt er det af trafikale og sikkerhedsmæssige årsager svært at tilføje nye programmer eller aktiviteter til et parkeringsareal, der således alligevel bliver rumligt og programmatisk determinerende for opholdsmuligheder, for oplevelsen og for den sociale interaktion, der kan finde sted her.
- 4) mangle en nuanceret rumlig bearbejdning af kantzonerne. Dette betyder, at eksempelvis semioffentlige/semiprivate zoner omkring de fælles opgange ofte ikke er tænkt ind i designet og således ikke kan understøtte en social interaktion beboerne imellem. For beboere i stueetagen kan det yderligere bevirke, at de rum i boligerne, som vender ud mod indgangssiden, har direkte indkig fra den offentlige sti lige udenfor vinduet. Idet mange af denne type bebyggelser er udført i et præfabrikeret byggesystem, der ikke opererer med en sokkel, svarer gulvkote i stueejlighederne stor set til terrænniveauet på de offentlige stier umiddelbart udenfor vinduerne, hvilket forøger risikoen for indkig i boligerne.

5) mangle gadeliv. Stisystemet fra den landskabelige have er i disse typer af bebyggelser op-skaleret og tiltænkt samme funktioner som gaden og gadens fortov traditionelt har været. En sti forstås traditionelt som en smal, anlagt eller tildannet, ofte ubefæstet, forbindelse gennem et landskab. Er der tale om en sti i bymæssig sammenhæng, er den oftest tiltænkt gående og måske cykeltrafik.²⁰ Lige så traditionelt forstået er en gade en vej i en by. Den har bebyggelse på begge sider, gaderummet er opdelt i kørebane med fortov på begge sider, den er oplyst med gadelys og befæstet²¹. En sti og en gade er dermed i traditionel forstand to ret forskellige ting og rum, med forskellige udformninger, udtryk, brug og betydninger og med forskellige konnotationer, der afspejler associationer, værdiladninger og forhold knyttet til henholdsvis gade og sti.

6) det er nemmere at blive på altanen end at komme i ud i fællesarealerne. I Gadehavegård har man på havesiden små private haver til stueejighederne. Beboerne har således mulighed for dels at etablere en direkte rumlig og visuel sammenhæng mellem boligen og de grønne udearealer, dels mulighed for at etablere en semi-offentlig/semiprivat kantzone mellem offentligt rum og boligens private rum. Men med den konsekvente placering af opholdsarealer på havesiden skal beboerne, som bor fra 1. etage og opefter, foretage en relativ lang rejse fra selve boligen, ned gennem organogen, hen langs boligblokken og omkring denne for at nå frem til en bænk og et opholdsareal på havesiden. Så er det måske nemmere at blive på altanen, men så bliver møderne med hr. Andersen overfor måske også sjældnere, end man kunne ønske sig.

Kritikpunkterne er mange, og mange af de kritiserede områder er da også gentagne gange gjort til genstand for diverse forslag til omlægning og aktivering. Nogle med mere held end andre.

Som et muligt svar på den manglende succes har Ib Asger Olsen, tidligere professor i landskabsarkitektur, peget på, at der også er tale om en særlig arkitektonisk problemstilling, hvor spørgsmålet om, hvordan man skaber en meningsfuld rumlig, oplevelses- og

materialemæssig variation i så store anlæg uden at kompromittere det arkitektoniske koncept, er det helt centrale.²²

Andre²³ har påpeget, at det pastorale landskabsbillede netop er tænkt oplevet i øjenhøjde og via den fysiske bevægelse gennem anlægget. Indfris denne forudsætning ikke, betyder det, at en rumlig og forståelsesmæssig relation mellem bolig og uderum reduceres til en statisk oplevelse fra altanen eller vinduet, der modarbejder en forståelse af udearealernes konceptuelle idé.

Der synes således at være tale om en række ubesvarede arkitektoniske og forståelsesmæssige uafklarede problemstillinger og forhold i Le Corbusiers landskabsutopi og i dens oversættelse som meningsfulde, anvendelige og interessante uderum som levesteder. Noget gik tabt i den manglende forståelse og oversættelse af billedet.

Dette betyder ikke, at landskabsutopier ikke er anvendelige som ledetråde og billeder, men at de skal anvendes med forsigtighed og nøje overvejelse over, hvor de kommer fra, og hvor og hvordan de anvendes. Oversættelsen fra utopi til topos – til et meningsfuldt, meningsgivende, funktionelt og æstetisk berigende landskab – drejer sig om at komme fra et *landscape of matter* til et *landscape that matters*, forstået som steder, der på den ene side opstår: '*through the practices and customs of dwelling*', og på den anden side: '*through circuitious progression out into the world that allow us to peer beyond the carapaces of place and culture ... by thus putting a slight distance between us and what we create*'.²⁴ *Landscape that matters* ikke bare på et konceptuelt, imaginært niveau, men også på et konkretiseret, levet og beboet niveau.

Hvordan man skaber *landscapes that matters*, hvordan de ser ud, og hvordan de svarer på de udfordringer og den uforudsigelighed, som de klimatiske forandringer medfører – hvordan de bliver antropocæne og dermed tidssvarende, kan der ikke gives noget entydigt svar på.

Ghettoplanen²⁵, hvor brutal den end måtte forekomme, åbner for forandring – for f.eks. at gentanke, hvordan vi kan bebo verden – hvis chancen gribes.

For uanset hvor mange boliger der enten nedrives, ombygges, ændrer status eller opføres, vil det under alle omstændigheder komme til at betyde, at udearealerne i Gadehavegård og udearealerne i andre almene boligområder vil blive omdannet, ændret, reduceret og retableret, fordi en del af dem vil blive udlagt til byggeplads, en del vil blive bebygget, og en del vil blive privatiseret.

Hvor stor en del af de eksisterende udearealer og beplantning, som bliver skånet, vides p.t ikke; hvor mange materialer, organiske som uorganiske, der kan genbruges og recirkuleres og anvendes i det nye design, vides heller ikke; i hvilket omfang beboerne, de nye og de gamle, vil blive inddraget i processen med at gentanke og gendesigne Gadehavegårds udearealer vides p.t heller ikke.

Hvis man vil følge Latours opfordring, går vejen nok via en ressourcebaseret tankegang og med en opmærksomhed på, at der også bor andre end mennesker her på jorden.

Noget at spekulere over på vejen videre

Et indspark til at finde en vej videre kunne tage afsæt i følgende spekulation: Traditionelt set producerer landskabsarkitektur landskaber i forskellige skalaer, med forskellige programmer og forskellige funktionelle og æstetiske kvaliteter. Disse landskaber er primært rettet mod mennesket og menneskets behov, hvorfor landskabsarkitekturen af natur (sic!) er antropocentrisk.

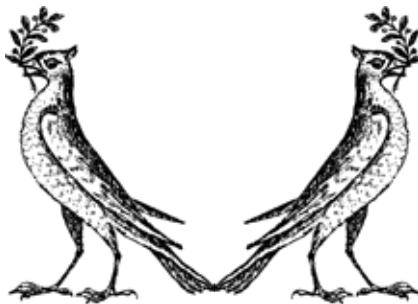
Der ligger i betegnelsen *Antropocæn* et spørgsmål til bæredygtigheden i den antropocentriske tilgang og praksis og dermed også et spørgsmål om bæredygtigheden i landskabsarkitekturen i dens rationaler, metodikker, praksisser og repræsentationsformer.

Skal landskabsarkitekturen *per se* blive bæredygtig, må den derfor nok gentanke og frigøre sig fra sig selv, herunder fra dens afhængighed af kontrol med sit materiale og den historisk betingede forståelse af landskab som æstetisk kategori.

Den tyske filosof Martin Heidegger²⁶ har påpeget, at spørgsmålet om frihed også inkluderer spørgsmålet om frihed fra menneskets selvpålagte tvang om at være fri og dermed en frihed til at give afkald på friheden. For landskabsarkitekturen kunne det måske ske ved at give afkald på ambitionen om at kontrollere og mestre sit materiale – naturen, landskabet – totalt og således befri sig fra begrænsninger af sin egen idé og projekt.

Et sådant afkald giver frihed til at gentanke forholdet til netop materialet – forholdet til natur og landskab. Men kan man det, hvornår vil det pege, og hvordan skal det kunne omsættes i en praksis og til projekter?

Det er, hvad en del mennesker rundt omkring bruger en stor del af deres tid på at spekulere over. En Jane Bennet²⁷ har peget på, at objekter handler; objekter er ikke passive genstande, som vi kontrollerer fuldt ud, de *gør* noget. Materialet agerer, og *matter matters*, som hun formulerer det. Andre, der med en fælles betegnelse

kaldes for spekulative realister²⁸, er optagede af, hvad objekter – humane og ikke-humane – *er*. De argumenterer for, at verden ikke er opdelt i subjekter og objekter – der er kun objekter. Vi må derfor finde ud af at sameksistere, uanset at vi, som humane objekter, ikke forstår, kan beskrive, kontrollere eller indgå i egentlige relationer med andre ikke-humane objekter.

Fælles for mange af disse tænkere er, at de stiller spørgsmålstege ved menneskets position i toppen af aktørhierarkiet – ved den antropocentriske positions primat. De stiller spørgsmålstege ved hidtidige forståelser af, hvad verden og dens mange bestanddele, ikke-humane, humane, organiske og uorganiske, egentlig *er* for nogle størrelser, og hvad de *gør*; ved hvordan vi relaterer til verden og dens andre ikke-humane beboere – de stiller i bund og grund spørgsmålstege ved de sidste mange hundrede års måder at organisere, ordne og beskrive verden – naturen – på ud fra menneskets perspektiv og behov. De spekulerer; vi kan konkretisere ved at lade os inspirere af, undersøge og spørge, om der kunne være noget i det for landskabsarkitekturen. Måske det kan inspirere til et nyt rationale, nye teoridannelser, metodikker, repræsentationsformer og praksisser – og dermed til nye tidssvarende landskabsbilleder, der kan guide omdannelsen af udearealerne i Gadehavegård og andre steder.

Velkommen ud i det antropocæne landskab – ses vi?

Slutnoter

1 Latour, B. (2018), Down to Earth. Politics in the New Climatic Regime, Polity Press UK. I min fric oversættelse: 'At tilhøre et sted er det fænomen, vi har mest brug for at tænke over og genbeskrive; at lære nye måder at bebo jorden på er vores største udfordring. At bringe os ned på jorden er den politiske opgave i dag'.

2 Nielsen, J.S. (2011), Velkommen til Antropocæn, i, Information, 27. juni 2011
<https://www.information.dk/udland/2011/06/velkommen-antropocaen> (26.6.2020)

3 Ibid.

4 '- Jeg har kaldt det 'Danmarks smukkeste ghetto'. Og det mener jeg, det er. Folk er glade for at bo her, og der er masser af grønne områder, siger Ibrahim El-Khatib.',
<https://www.tv2lorry.dk/hoje-taastrup/danmarks-smukkeste-ghetto-kunne-ryge-af-livste-hvis-der-boede-33-faerre> (6.5.2020)

5 Ifølge Trafik, - Bygge- og Boligstyrelsen er et utsat boligområde defineret ved at, være præget af sociale problemer at 'andelen af beboere i alderen 18-64 år, der er uden tilknytning til arbejdsmarked eller uddannelse, overstiger 40 pct. opgjort som gennemsnittet over de seneste 2 år; andelen af beboere dømt for overtrædelse af straffeloven, våbenloven eller lov om euforiserende stoffer udgør mindst 3 gange landsgennemsnittet; andelen af beboere i alderen 30-59 år, der alene har en grunduddannelse, overstiger 60 pct. af samtlige beboere i samme aldersgruppe; den gennemsnitlige bruttoindkomst for skattepligtige i alderen 15-64 år i området (eksklusivt uddannelsessøgende) er mindre end 55 pct. af den gennemsnitlige bruttoindkomst for samme gruppe i regionen.' Mindst to af ovennævnte kriterier skal være opfyldt for at være et utsat boligområde.

'Ved et ghettoområde forstås et utsat boligområde, hvor andelen af indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande overstiger 50 pct.' (<https://www.trafikstyrelsen.dk/da/Bolig/Udsatte-boligomr%C3%A5der/Udsatte-omr%C3%A5der-og-ghettoomr%C3%A5der#omr%C3%A5deafgr%C3%A6nsninger> (3.6.2020)

6 Studielektor, arkitekt MAA, MDL, Ph.d. og Erhvervspostdoc. Camilla Hede-gaard Møller (ansvarlig), studieadjunkt, arkitekt MAA Jesper Bonde og undertegnede.

7 Martens Gudmand-Høyer, S., Nielsen, T., Morgen, M. A., Ostenfeld Pedersen, S., & Bendsen, J. R. (2019). Arkitektonisk kulturarv i Gadehavegård: Værdisætning af socialt utsatte almene boligområder. Arkitektskolen Aarhus.⁸ Ibid. (http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=6437&sysLanguage=en-en&itemPos=7&itemSort=en-en_sort_string1%20&itemCount=7&sysParentName=Home&sysParentId=65 3.6.2020)

9 'La ville Vert' er karakteristikken af La ville Radieuse, fra 1930, hvor bygningernes fodaftryk udgør blot 12 % af arealet og således udlægger 88 % af byens areal til grønt landskab. (http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=6437&sysLanguage=en-en&itemPos=7&itemSort=en-en_sort_string1%20&itemCount=7&sysParentName=Home&sysParentId=65 (3.6.2020)

10 Mottoet, 'Il faut tuér la rue-corridor', findes blandt andet i Le Corbusiers, 'Manière de penser l'urbanisme' og i 'La maison des hommes' fra henholdsvis 1930 og 1946.

- 11 Olwig, K.R. (2019), *The Meanings of Landscape. Essays on place, space, environment and justice*, Routledge UK.
- 12 Ibid.
- 13 Ibid.
- 14 Se, <https://www.trm.dk/publikationer/2019/liste-over-ghettoomraader-pr-1-december-2019/> (25.6.2020)
- 15 Økonomi- og Indenrigsministeriet (2018), Ét Danmark uden parallelsamfund. Ingen ghettoer i 2030, Kbh. Marts 2018. Publikationen kan hentes på www.oim.dk (24.6.2020)
- 16 Den første industrialiseringsbølge skete i perioden mellem 1760 og 1840 og havde fokus på overgangen fra håndværksproduktion til industriel produktion. Den anden industrialiseringsbølge lå i perioden fra 1860 og frem til 1. verdenskrig og var karakteriseret ved omstilling til en systematiseret produktion, masseproduktion, og infrastrukturelle og kommunikative tiltag, der muliggjorde transport af råvarer og produkter over store afstande, samt hurtig og forbedret kommunikation mellem byer, lande og verdensdele. Den tredje bølge ligger i tiden efter 2. verdenskrig, hvor elektronik og sidenhen computere banede vejen for automation og industriel IT. Den fjerde bølge pågår pt. Industry 4.0 pågår pt. og ses som udtryk for det næste innovationsskridt indenfor produktion og sigter mod et paradigmeskift indenfor smart technologies.
- 17 pastoral, adj. (fra lat. *pastoralis*, adj. til *pastor*, hyrde (se *Pastor*)) 1) (jf. I. Hyrde 1.3; især æstet.) som hører til, svarer til en hyrdes (landlige) tilværelse; landlig; idyllisk; i hyrdedigtningstil. <https://sproget.dk/lookup?SearchableText=pastoral> (23.6.2020)
- 18 Op cit. 11
- 19 Op cit. 11
- 20 <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=sti> (23.6.2020)
- 21 <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=gade> (23.6.2020)
- 22 Refereret fra, Schjerup Hansen, J. ((1989), *Natursyn og Planlægning*, SBI-Byplanlægning 58 – Statens Bygeforskningsinstitut DK
- 23 Ibid.
- 24 Op cit. 11
- 25 Økonomi- og Indenrigsministeriet (2018), Ét Danmark uden parallelsamfund. Ingen ghettoer i 2030, Kbh. Marts 2018. Publikationen kan hentes på www.oim.dk (24.6.2020)
- 26 Heidegger, M. (2007), *Markvejen*, Forlaget Wunderbuch, DK, og, <https://plato.stanford.edu/entries/heidegger/> (accessed 12.3.2020)
- 27 Bennett, J. (2010) *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*, Durham: Duke University Press US
- 28 Se f.eks., Harman, G. (2010), *The Quadruple Object*, Zero books, UK; Harman, G. (2018), *Speculative Realism. An Introduction*, Polity Books, Cambridge, UK.

Referencer

Bennett, J. (2010) *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*, Durham: Duke University Press, US.

Harman, G. (2018), *Speculative Realism. An Introduction*, Polity Books, Cambridge, UK.

Harman, G. (2010), *The Quadruple Object*, Zero books, UK.

Heidegger, M. (2007), *Markvejen*, Forlaget Wunderbuch, DK.

Latour, B. (2018), *Down to Earth. Politics in the New Climatic Regime*, Polity Press, UK.

Martens Gudmand-Høyer, S., Nielsen, T., Morgen, M. A., Ostenfeld Pedersen, S., & Bendsen, J. R. (2019). Arkitektonisk kulturarv i Gadehavegård: Værdisætning af socialt utsatte almene boligområder. Arkitektskolen Aarhus, DK.

Nielsen, J.S. (2011), Velkommen til Antropocæn, i Information, 27. juni, 2011.

Olwig, K.R. (2019), *The Meanings of Landscape. Essays on place, space, environment and justice*, Routledge, UK.

Schjerup Hansen, J. (1989), *Natursyn og Planlægning*, SBI-Byplanlægning 58 – Statens Bygeforskningsinstitut DK
Økonomi- og Indenrigsministeriet (2018), *Ét Danmark uden Parallelsamfund. Ingen ghettoer i 2030*, Kbh. Marts 2018.

Onlinereferencer

http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=6437&sysLanguage=en-en&itemPos=7&itemSort=en-en_sort_string1%20&itemCount=7&sysParentName=Home&sysParentId=65 (3.6.2020)

http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=6437&sysLanguage=en-en&itemPos=7&itemSort=en-en_sort_string1%20&itemCount=7&sysParentName=Home&sysParentId=65 (3.6.2020)

<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=gade> (23.6.2020)

<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=sti> (23.6.2020)

<https://plato.stanford.edu/entries/heidegger/> (12.3.2020)

<https://sproget.dk/lookup?SearchableText=pastoral> (23.6.2020)

<https://www.information.dk/udland/2011/06/velkommen-antropocaen> (26.6.2020)

<https://www.trafikstyrelsen.dk/da/Bolig/Udsatte-boligomr%C3%A5der/Udsatte-omr%C3%A5der-og-ghettoomr%C3%A5der#omr%C3%A5deafgr%C3%A6nsninger> (3.6.2020)

<https://www.trm.dk/publikationer/2019/liste-over-ghettoområader-pr-1-december-2019/> (25.6.2020)

<https://www.tv2lorry.dk/hoje-taastrup/danmarks-smukkeste-ghetto-kunne-ryge-af-liste-hvis-der-boede-33-faerre> (6.5.2020)

RENOVERING OCH UTVECKLING

Erik Stenberg
Lektor i arkitektur,
Arkitekt SAR/MSA
KTH Arkitekturskolan

RENOVERING OCH UTVECKLING

Renovering och utveckling av svenska miljonprogrammets storskaliga bostadsområden 2000-2020

Av Erik Stenberg

Även om allmänna uppfattningen är att miljonprogrammets problem är ständiga, så har en snabb omvärdning av de storskaliga bostadsområdena från svenska miljonprogrammet (1965-1974) pågått under 2000-talets två första decennier. För tjugo år sedan så diskuterades fortfarande rivningar av miljonprogramsområden som ett seriöst alternativ för att lösa ”problemet” med dåliga hus och svaga människor. Rivningar diskuteras inte längre i någon större omfattning i dag. Nu handlar diskussionen mest om hur vi kan hantera de dubbla utmaningarna utanförskap och renoveringsbehov. Svaret som växt fram kan sammanfattas genom begreppet ”förstärkt förvaltning” även om stora delar av beståndet också bytt ägare och plötsligt blivit kuggar i ett globalt finansiellt spel. Generellt har trenderna skifat från att en gång för alla lösa frågorna med storskaliga lösningar (turn-around projekt eller rivningar) till en stegvis förbättring (renovering eller områdesutveckling) som både måste ta hand om husen på ett varsamt sätt och ta hänsyn till de boendes mångfald av behov. Många parallella krafter har bidragit till denna omvärdning och förändring. Flerbostadshusen är cirka 50 år gamla och behöver renoveras men är tillräckligt robusta för att stå länge till. Samtidigt ställer klimatkrisen högre krav

på husens energiprestanda och Agenda 2030s hållbarbarhetsmål kräver en balanserad strategi. Befolkningen är numera inte homogen då de boende är inne på en andra, tredje och fjärde generation (med ändrade boendemönster och trångboddhet som största utmaningar) samtidigt som personer inflyttade när husen var nybyggda fortfarande lever kvar (med åldern och behovsanpassning som största utmaning). Den fortsatta urbaniseringen och den täta innerstadens renässans har lett till flera försök att införliva områdena i en växande stadsbild och/eller etablera en annan stadsmässighet genom omfattande ombyggnader och nybyggnader. Samtidigt ökar kunskapen om husens och områdenas historiska och kulturella värden vilket potentiellt skapar målkonflikter om dess framtid. Är det mer rätt att utveckla eller avveckla miljonprogrammets storskaliga bostadsområden som Formas antologi från 2012 frågade?¹

I början av 2000-talet då miljonprogramsbeståndet bara var 25-35 år gammalt och redan hade fått ta emot stora åtgärdspaket för upprustning och förbättring² så fanns det en utbredd uppfattning att husen var så dåliga och de sociala problemen så svåra (se t.ex. TV-serien *Hammarkullen* från 1997 på SVT öppet arkiv) att det

var lika bra att börja om genom att riva. Egentligen så fanns det en kontinuerlig kritik av det storskaliga bostadsbyggandet från det att husen uppfördes i slutet av 60-talet som låg till grund för viljan att riva. Skärholmsdebatten under 1968 med tidningsrubriken ”Riv Skärholmen” och filmen *Stenansiktet* från 1973 där stadsarkitekten dramatiskt mördas är exempel på hur denna kritik framträtt över tid. Även om forskare som Sonja Vidén (se till exempel *Formas fokuserar: miljonprogrammet utveckla eller avveckla* (2012)) och Eva Öresjö (*Råslätt. Igår-idag-imorgon. En retrospektiv studie i ett storskaligt miljonprogramsområde* (1996)) framförde en mycket mer nyanserad bild med både fördelar och nackdelar så var det den negativa bilden som blev rådande. Se till exempel Irene Molina, Urban Ericsson och Per-Markku Ristilammis *Miljonprogram och media* (2002) där den negativa områdesbildens konsekvenser beskrivs.

Under första decenniet av 00-talet fanns det fortfarande röster som talade för rivningar av de storskaliga bostadsområdena runt om i Sverige, som till exempel Rinkeby, Tensta, Hammarkullen, Araby, Navestad och Rosengård. I DN:s ledare ”Dags att riva”³ från oktober 2007 så argumenterar redaktionen att det ”kan vara bättre att riva fastigheter som förfaller och i stället bygga områden som är anpassade efter människors efterfrågan.” Intressant att notera är att husen enligt SABOs rapport *Hem för miljoner* (2009) tekniskt sett gick att renovera (det var finansieringen som var utmaningen). I de enstaka fall där fastigheterna förfallit så var det snarare på grund av ekonomiska orsaker eller eftersatt och dålig förvaltning, inte på grund av att själva husen var dåligt byggda. Föreställningen att det är marknaden som ska ta hand om bostadsfrågan eftersom staten misslyckats syns också i avslutande formuleringen ”anpassade efter människors efterfrågan”. Det framkommer inte vems efterfrågan eller hur dessa områden ska se ut men det är tydligt att DN ekar uppfattningen att de boendes positiva erfarenheter saknas och att modernismens glesa planering inte håller måttet.

Fortfarande framförs bilden av att efterkrigstidens storskaliga bostadsområden varit segregerande sedan de uppfördes⁴ men verkligheten är ofta annorlunda och mycket mer komplex.⁵ En närmare sanning är att den stora socio-ekonomiska segregationen faktiskt växte fram under 2000-talet, då avregleringen av staten skyndats på efter 90-talets finansiella kris och marknaden fått större inflytande på bostadsfrågan. Detta måste nog upprepas: segregationen, dvs avståndet mellan fattiga och rika i Sveriges storstadsområden, har växt som snabbast under 00-talet.⁶ Att Sverige under de senaste 20 åren fått många fler fattiga är en samhällsutveckling som koncentrerar negativa effekter till de svagaste områdena, inte en områdesutveckling som leder till svagare människor.⁷ Dessutom är den fysiska verkligheten att de svenska storskaliga miljonprogramsområdena är mycket mer varierade än den vanliga bilden av dem.⁸ Den förståelse och forskning som lyft fram dessa kritiska perspektiv har vuxit under 00-talet. Från kritiken av hur det ensidiga ryktet av miljonprogrammet kultiverats av en medial bild och myter⁹ till en djupare förståelse av de boendes erfarenheter och upplevelser av att leva i ett miljonprogramsområde har en mångfald av historier berättats.¹⁰

En avgörande händelse är införandet 2011 av den så kallade *allbolagen* (AKBL)¹¹ som bland annat stipulerade att allmännyttans bolag skulle bedrivas på affärsmässiga grunder och därmed inte ”få otillåtet statstöd i strid med EU-rätten”.¹² Boverket drar slutsatsen efter några år att hyresgästernas situation inte försämrats genom befarade hyreshöjningar. Lagen tolkades av forskare på KTH i rapporten ”Hur ett affärsmässigt bostadsföretag agerar”.¹³ I den bedömdes att marknadskrafter skulle balansera den privata ägarens insatser av ”Corporate Social Responsibility” med allmännyttans uppdrag. Effekterna av två olika scenarier målas upp: löpande förvaltning och mer genomgripande upprustningar. I löpande förvaltning ses likheter mellan allmännyttiga och privata ägares agerande eftersom att företaget ”kan få ta ut en något högre hyresnivå efter-

som området är välskött.” Genomgripande upprustningar tolkas som samhällsekonomiskt lönsamma även om de är företagsekonomiskt olönsamma och därmed affärsmässigt omöjliga. Statliga subventioner föreslås men också att det finns en risk med mer oseriösa ägare som låter sina fastigheter förfalla. Ytterligare en effekt av *allbolagen* (AKBL) kombinerat med ändrade skatteregler efter 90-talets ekonomiska kris och politiska incitament att äga snarade än hyra sin egen bostad var att många allmännyttiga bolag började sälja ut delar av sina bestånd från miljonprogrammet för att finansiera upprustningar eller nyproduktion. I vissa fall såldes de till de boende som bildade bostadsrättsföreningar och i andra fall till gamla och nya aktörer som såg en bra affär. I värsta fall har detta lett till ”renovräkningar”¹⁴ och en debatt om det globala kapitalets destruktiva inverkan på hyresgästens boendesituation som beskrivet i filmen PUSH från 2019.¹⁵

Dessutom har många områden redan genomgått förändringar i olika skalor för att bryta den segregation (trafikseparering mellan gångstråk och bilvägar, storskaliga likformiga hus och för få arbetsplatser) som är fysiskt inbyggd efter dåtidens planeringsideal som formulerade i SCAFT-utredningen.¹⁶ Den största drivkraften

till fysisk förändring har varit den täta innerstadens renässans och vurmen för en stadsutveckling med verksamheter i bottenvåningar och koncentrerade rörelsemönster. Från ogenomförda förslag som Vision Hovsjö 2020 i Södertälje,¹⁷ Planprogram Araby i Växjö¹⁸ och Culture Casbah i Rosengård¹⁹ i Malmö till pågående eller färdiga projekt som Råslätt i Jönköping²⁰, Gårdsten i Göteborg²¹, Brogården av Alingsåshem²², Rinkebystråket i Stockholm²³, Tingstorg/Albyberget i Botkyrka²⁴ och Drottninghög i Helsingborg²⁵ så har ambitionerna till fysisk förändring vara stora och kostsamma. I flera fall har upprustningarna också lett till omfattande kritik och i några fall uppslitande konflikter. Den mest uppmärksammade var upploppen i Husby 2013 som kan ses som en direkt följd av en serie misslyckade och missriktade insatser under mer än 10 år på Järvafältet i Stockholm. Megafonen²⁶, den medborgardrivna organisation som föddes ur kritiken, visade hur stort behovet var av bättre dialog och förmågan att hantera ett underifrånperspektiv med fokus på maktfordelningen. Pennygångens framtid²⁷ grundades samtidigt i Malmö och utgick i från en liknande maktanalys. De drev en framgångsrik kritik av Stena fastigheters förslag till upprustning med höga hyreshöjningar som följd.

1

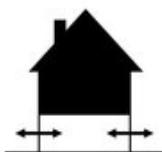
Se det som
redan finns

2

Involvera boende

3

Ta tillvara
grönområden

4

Förädla centrum och
bottenvåningar

5

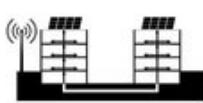
Utveckla hus
och område

6

Nytta befintlig
infrastruktur

Miljonprogrammet hade under 2000-talet utvecklats från en standardlösning för folkhemmets Sverige till tusentals individuella lösningar för den globala medborgaren. Det hade samtidigt (eller därmed) blivit allt svårare för stora ägare att förvalta hyresgäster istället för hyresrätter. Under rubriken ”Återvinn miljonprogrammet. Individuella lösningar för alla.” hade Tensta Bo 2006 formulerats av Björn Erdal, Rachid Lestaric, Gregor Wroblewski och Erik Stenberg i början av 2000-talet just för att påbörja processen med områdesutveckling från de kvaliteter och möjligheter som redan fanns i miljonprogrammets storskaliga områden snarare än försöka ”sätta plåster på” problemen. Detta perspektiv utvecklades av Spridd Arkitekter tillsammans med NCC och Botkyrkabyggen till en modell för upprustning som både tog hänsyn till byggnadens och de boendes behov. Modellen var baserad på en tolv-stegs-process som började med att förstå potentialen och möjligheterna i området som en relation mellan de boende och den byggda miljön

7

Se den tekniska
rationaliteten

8

Använd kollektiv-
trafiken

9

Se det regionala
perspektivet

10

Använd kollektiva
tjänster

11

Mobilisera ägande
och ansvar

12

Skapa partnerskap och
en transparent process

Spridd Arkitekter

istället för att fokusera på storskaligheten (som oftast leder till storskaliga lösningar). Transparens, kunskap, medborgarmedverkan, rumslig förändring, fördelarna med teknisk infrastruktur och ägarskap var några av de tolv punkterna. De kallade projektet för Fittja People's Palace²⁸ och vann priset årets bästa renoveringsprojekt 2017.²⁹ Flera andra ägare har också utvecklat framgångsrika modeller. Tidigare nämnda Gårdsten och Hovsjö är två goda exempel men även mindre aktörer som Örebrobostäder och Knivstabostäder gör stora insatser för att hitta en bättre modell.³⁰ Därmed så är egentligen frågan om hur man kan renovera ett storskaligt område från svenska miljonprogrammet löst men kapaciteten och förmågan hos alla inblandade aktörer är så låg att det kommer att bli svårt att göra lösningen till en allmän modell. Utmaningen, har vi lärt oss av framgångsrika exemplen under 2000-talet, är att genomföra samma process om och om igen i olika konstellationer med olika organisationer, företag, boende och hus.

12

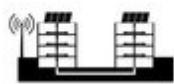
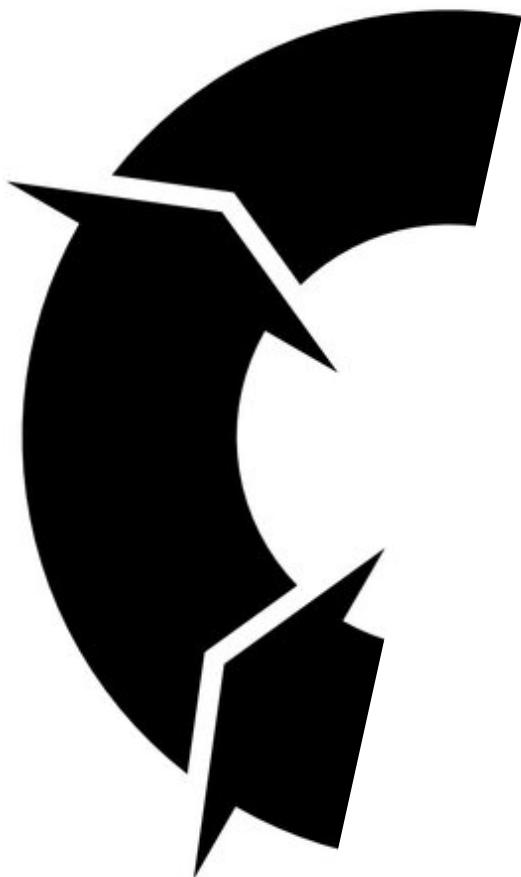
10

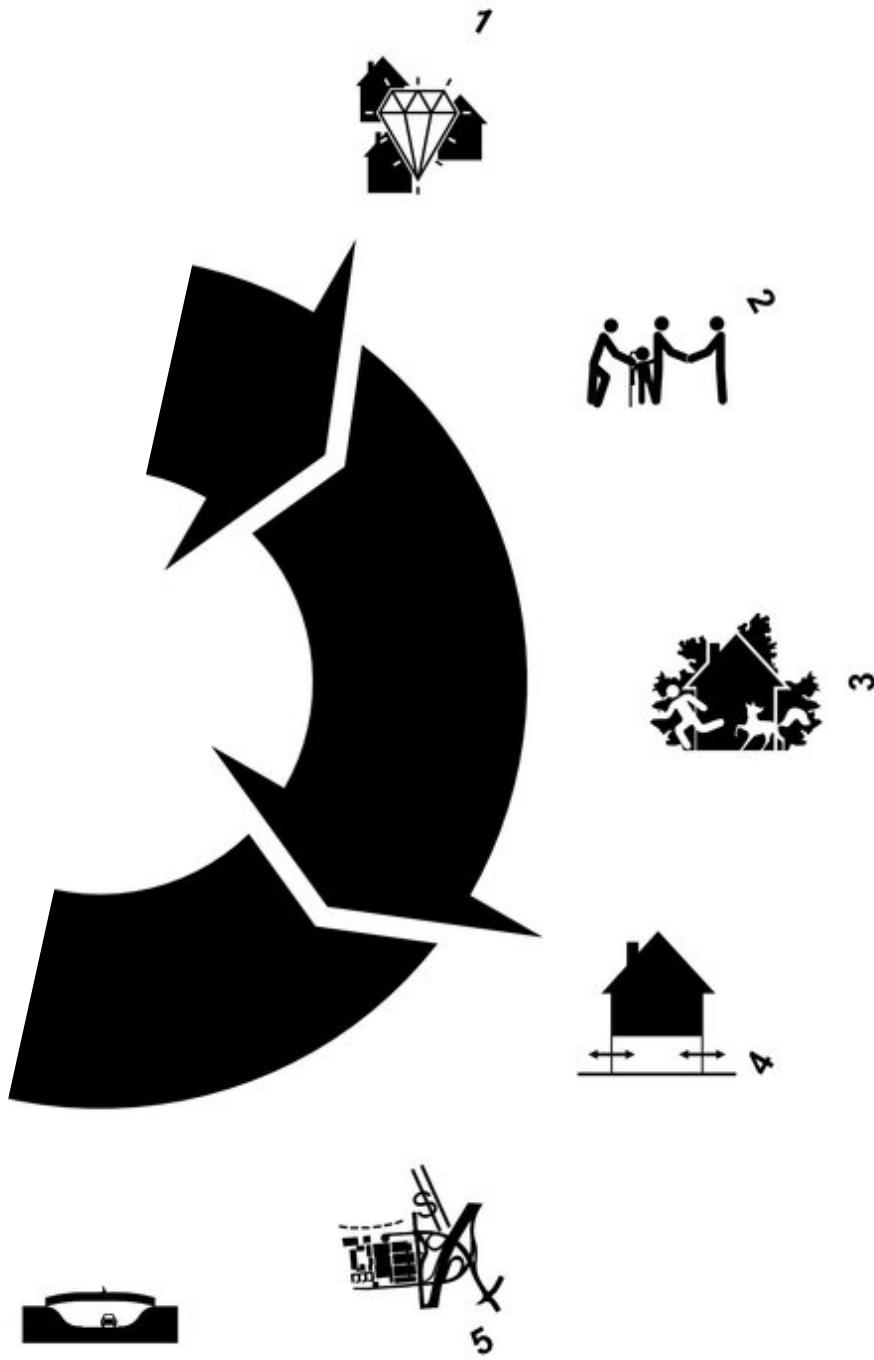
9

8

>

*Fittja People's Palace,
Spridd Arkitekter*

Slutnoter

- 1 Johansson, Birgitta (red.) (2012). *Miljonprogrammet - utveckla eller avveckla?* Stockholm: Forskningsrådet Formas
Tillgänglig på Internet: https://formas.se/download/18.462d60ec167c69393b-913bd9/1549956099902/miljonprogrammet_utveckla_eller_avveckla.pdf
- 2 Som till exempel stora turn-around-ombyggnader på 80- och 90-talen (se <http://www.bebryggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaHelaBeskrivningen.raa?anlaggningId=21310000000530&anlaggningBeskrivningId=21810000000530&visaBeskrivningar=true>) samt statliga Blommanpengarna 1995-1999, (se <https://mkcentrum.se/wp-content/uploads/2019/05/blommanslut.pdf>)
- 3 <https://www.dn.se/arkiv/ledare/dags-att-riva/>
- 4 <https://www.allmannytan.se/historia/tidslinje/kritiken-mot-miljonprogrammet/>
- 5 Vidén, Sonja & Lundahl, Gunilla (red.) (1992). *Miljonprogrammets bostäder: bevara - förnya - förbättra*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning
- 6 <https://vaxer.stockholm/globalassets/omraden/-stadsutvecklingsomraden/fokus-hagsatra-ragsved/direktanvisning/skillnadernas-stockholm---kommissionen-for-ett-socialt-hallbart-stockholm.pdf>
- 7 <https://www.hallbarstad.se/socialt-hallbart-huddinge/sodertornsanalysen-verktyg-for-kunskapsbaserade-beslut/>
- 8 Reppen, Laila & Vidén, Sonja (2006). *Att underhålla bostadsdrömmen: kvaliter och möjligheter i flerbostadshus från åren 1961-1975*. Stockholm: Formas
- 9 <https://kultur.gu.se/Samverkan/forskningssamverkan/crush---critical-urban-sustainability-hub>
- 10 Can, Mustafa (2006). *Tätt intill dagarna*. Stockholm: Norstedts
Demirbag-Sten, Dilsa (2005). *Stamtavlor*. Stockholm: Norstedt
- 11 Pekgul, Cheko & Pekgul, Nalin (2015). *Jag är ju svensk*. 1. uppl. Sandared: Recito
Wirtén, Per (2014). *Där jag kommer från. [Elektronisk resurs] : kriget mot förorten*.
Albert Bonniers förlag
- 12 https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattnings-samling/lag-2010879-om-allmannytta-kommunala_sfs-2010-879
<https://www.sverigesallmannytta.se/allmannytan/allmannytan-viktigare-an-nagonsin/allbolagen/>
- 13 <https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2015/2011-ars-lagstiftning-pa-hyresbostadsmarknaden.pdf>
- 14 https://www.kth.se/polopoly_fs/1.206571.1550154987!/Menu/general/column-content/attachment/affarsmassighet.pdf
<https://www.fastighetsnytt.se/fastighetsmarknad/bostader/forskare-renovrakning-har-okat/>
- 15 <http://www.pushthefilm.com/>
- 16 *Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet: Scaft 68.* (1968).
Stockholm.

- 17 https://www.telge.se/globalassets/om-telge/dokument/th/vision_hovsjo_2020-
ok-senaste-ver.pdf
- 18 https://vaxjo.se/download/18.1bc2205816cf74ed61410873/1567586560832/
PlanprogramAraby.pdf
- 19 http://www.rosengardfastigheter.se/culture-casbah
- 20 https://www.svt.se/nyheter/lokalt/jonkoping/vatterhem-satsar-en-miljard-pa-bo-
stadsomradet-raslat
- 21 https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2007/sa_fick_-
miljonprogrammet_ett_nytt_ansikte.pdf
- 22 https://www.alingsashem.se/uploads/pdf/Brogarden_mars13_webbx.pdf
- 23 https://vaxter.stockholm/projekt/rinkebystraket-fornyas/
- 24 https://www.titania.se/projekt/tingstorget/ och https://www.svt.se/nyheter/lo-
kalt/stockholm/alby-till-salu-igen
- 25 https://drottningh.helsingborg.se/
- 26 https://sv.wikipedia.org/wiki/Megafonen
- 27 https://www.pennygangen.se/
- 28 https://www.botkyrkabyggen.se/artikel/renovering-av-krogarvagen-2
- 29 https://hallbartbyggande.com/fittja-peoples-palace-ar-arets-basta-renoverings-
projekt/
- 30 https://www.svt.se/nyheter/lokalt/orebro/orebrobostader-forlanger-hyresrabat-
terna-efter-renovering

SOCIAL HÅLLBARHET

Erik Stenberg
Lektor i Arkitektur,
Arkitekt SAR/MSA
KTH Arkitekturskolan

SOCIAL HÅLLBARHET

Vad spelar arkitekturen för roll beträffande social hållbarhet i utsatta områden?

Av Erik Stenberg

Det är en mycket intressant tid i Sverige för de storskaliga bostadsområdena från efterkrigstiden och särskilt miljonprogrammet storskaliga bostadsområden från 1965-1974. Dessa bostadsområden har fått ta ansvar och stå till svars i en mängd olika samhällsdebatter som berört allt ifrån grundläggande frågor om makt, religion, utbildning och kultur till breda frågor om rättsväsende och ekonomi. Vad kan man lära sig av dessa diskussioner och debatter som i många fall pågått sedan miljonprogrammet byggdes för femtio år sedan? Särskilt infekterad har debatten om segregation, social hållbarhet och socioekonomiska utsatta områden varit i Sverige. Den har snabbt eskalerat under de senaste tio åren. Vilken roll har de boende i sammanhanget – orsak eller offer? Vilka andra aktörer är inblandade och vilka är deras roller – ägare, byggare, forskare, politiker, polisen, etc...? Vad spelar arkitekturen för roll beträffande social hållbarhet i utsatta områden?

Social hållbarhet är ett av tre ben i Brundtlandkommissionens *Our Common Future* från 1987.¹ Rapporten beskriver hållbarhet som ”en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”. Under början på 2000-talet användes ett diagram med överlappande cirklar för att beskriva relationen mellan de tre benen: social,

ekonomisk och ekologisk hållbarhet. Inom miljonprogramsdiskursen så tolkades denna uppdelning grovt (och felaktigt) som att det var tillräckligt att hantera ett av benen för att verka för hållbar utveckling. Detta ledde till en uppdelning och splittring där (väldigt generellt beskrivet) fastighetsägare var intresserade av den ekonomiska hållbarheten (tänk avkastningskrav), byggsektorn var intresserad av den ekologiska hållbarheten (tänk energiprestanda) och de boende var intresserade av den sociala hållbarheten (tänk segregation). Diagrammet kompletterades så småningom med tre cirklar i (och beroende av) varandra där de planetära begränsningarna (ekologisk hållbarhet) är den yttersta, människans behov (social hållbarhet) den mellersta och den innersta cirkeln som drivkraft (ekonomisk hållbarhet).² Detta hierarkiska diagram både polariserade och nyanserade relationen mellan miljonprogrammets aktörer. Vissa såg det som ett projekt drivet av vänstern och miljörörelsen (med enbart politiska mål) och andra såg det som ett sätt att förena ett stuprörstänkande (t.ex. koppla samman avdelningar för samhällsbyggande och miljö). När de 17 målen och 169 delmålen i Agenda 2030 antogs år 2015 så ökade komplexiteten ytterligare. Den sociala hållbarheten är inte längre bara en fråga för kulturgeograferna, socialarbetarna eller polisen. Allt hänger ihop.

En väldigt förenklad version av miljonprogramsfrågan i Sverige kan beskrivas genom en rapport och några parallella aktörsperspektiv. Rapporten är *Utsatta områden - Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen* från 2017.³ Där pekas 23 särskilt utsatta områden i Sverige ut som alla enligt definitionen är ”ett geografiskt avgränsat område som karaktäriseras av en låg socioekonomisk status där kriminella har en inverkan på lokalsamhället.” Avgörande för denna korta text är att 22 av dessa 23 områden byggdes under miljonprogramsepoken i Sverige. Med andra ord är miljonprogrammets storskaliga bostadsområden grovt överrepresenterade bland de mest utsatta. Följdfrågan är: Byggdes områden som skapat dåliga människor eller är detta resultatet av andra krafter? I det fall svaret är att arkitekturen är människofientlig (som hörs genom organisationer som Arkitekturupproret och av företrädare för politiska partier som Moderaterna och Sverigedemokraterna som vill bygga mer i klassisk stil) så måste vi ta itu med att drygt 20% av Sveriges bostadsbestånd byggdes under miljonprogrammet. Att riva närmare en miljon bostäder för att sänka kriminaliteten verkar inte rimligt, hållbart eller klokt. Om det snarare är andra krafter som är i spel och om vi inte enbart skyller på arkitekturen, vilka kan då dessa krafter vara?

Svenska bostäder i Stockholm, ett av Sveriges största allmännyttiga bostadsbolag, inleddes 2006 under ledning av dåvarande VD Göran Wendel (som är ekonom och var VD på Bostads AB Poseidon i Göteborg) ett omfattande renoveringsprojekt som kallades Järvalyftet. Boende i Svenska bostädernas kv Trondheim i Husby fick lappar i sina brevlådor som berättade om den kommande renoveringen och att de skulle evakueras för att sedan flytta tillbaka med upp till 75% högre hyror. Det ledde till en proteststorm och demonstrationer och så småningom slutade VD Wendel efter endast tre år. De boende engagerade Hyresgästföreningen och Svenska Bostäder gjorde ett omtag 2009 med fokus på dialog och hyresgästinflytande. För att kunna genomföra denna förändring i arbetssätt så rekryterades flera nya medarbetare från Hyresgästföreningen. Kompetensen fanns inte inom bolaget.

Sagal Adan Husseini växte upp i Hjällbo, ett miljonprogramsområde i Göteborg. Hon porträtterades i filmen Europas Brasilia (2017). Filmen beskriver hennes möten med olika forskare som försöker berätta sina perspektiv på hennes egen uppväxtmiljö. ”Det är med kluvna känslor hon tar del av en historieskrivning där Hjällbo utmålas som ett stort misslyckande, som en krossad dröm. Hon besöker sin gamla skola och pratar med gamla lärare och gamla

kompisar om vad det var som hände med Hjällbo, vilket utmynnar i frågor blir centrala i filmen: Vart tog alla svenskar vägen? Vad är jag om jag inte svensk? Somalia har hon varit i en enda gång och där stirrade alla på henne som om hon kom från en annan planet.”⁴ Sagal utbildar sig till läkare och är före detta svensk mästare i boxing men det väger lätt jämfört med en större förståelse. Kompetensen finns inte hos forskarna.

När Botkyrkabyggen 2013 fattade ett beslut att sälja 1 274 lägenheter belägna på Albyberget så väcktes en massiv proteststorm. Organisationen Alby är inte till salu⁵ samlade namnlistor och motsatte sig att just deras lägenheter skulle säljas ut. Risken var stor, hävdade de, att bostäderna hamnar hos en oseriös ägare. Kommunen sålde till riskkapitalisten Mikael J Ahlström för 705 MSEK med en försäkran om att han inte skulle sälja bostäderna vidare. Efter fyra år såldes bostäderna vidare med för drygt 1 600 MSEK, dvs med en vinst på ca 1 000 MSEK eller drygt 0,7 MSEK per lägenhet, till D Carnegie & Co som i sin tur köpts 2016 av amerikanska Blackstone. Sedan dess har bostäderna sålts ytterligare en gång till tyska Vonnovia som i och med affären äger 38 000 bostäder i Sverige. Om detta globala finansiella spel kan man lära i filmen PUSH (2019). Kommunstyrelsens ordförande och social-

demokraten Katarina Berggren som var ansvarig för försäljningen ”känner sig lurad”.⁶ Kompetensen fanns inte hos politiken.

Ahmed Abdirahman bor i Hjulsta nära den lägenhet i Tensta som han växt upp i. Han är en av grundarna till ideella organisationen the Global Village, utbildad i USA och initiativtagare till politikerveckan i Järva som startade 2017.⁷ Han säger ”När jag kom till USA var det många som ställde frågor om Sverige men jag visste inte vad jag skulle säga när de frågade om svenska traditioner.

Jag kom från Tensta, inte från Sverige. Även om Sverige gett mig enormt mycket kände jag knappt några svenskar och hade spenderat hela min uppväxt i Tensta. På många sätt blev jag svensk först när jag kom till USA”.⁸ Han har också berättat om när han kom från Somalia och vaknade på natten i sin nya bostad i Stockholm. Då gick han in i köket och vred på vattenkranen. Han är så tacksam att det kom rent och kallt vatten att han bestämde sig för att försöka återgälda sin tacksamhet till Sverige. Ahmeds fulla berättelse kan du höra på Sveriges Radio eftersom han var en av sommarpratarna 2018.⁹ Kompetens finns hos de boende.

Knivstabostäder och hyresgästföreningen vågade utveckla en ny modell för hyressättning vid renoveringar när behovet av upprust-

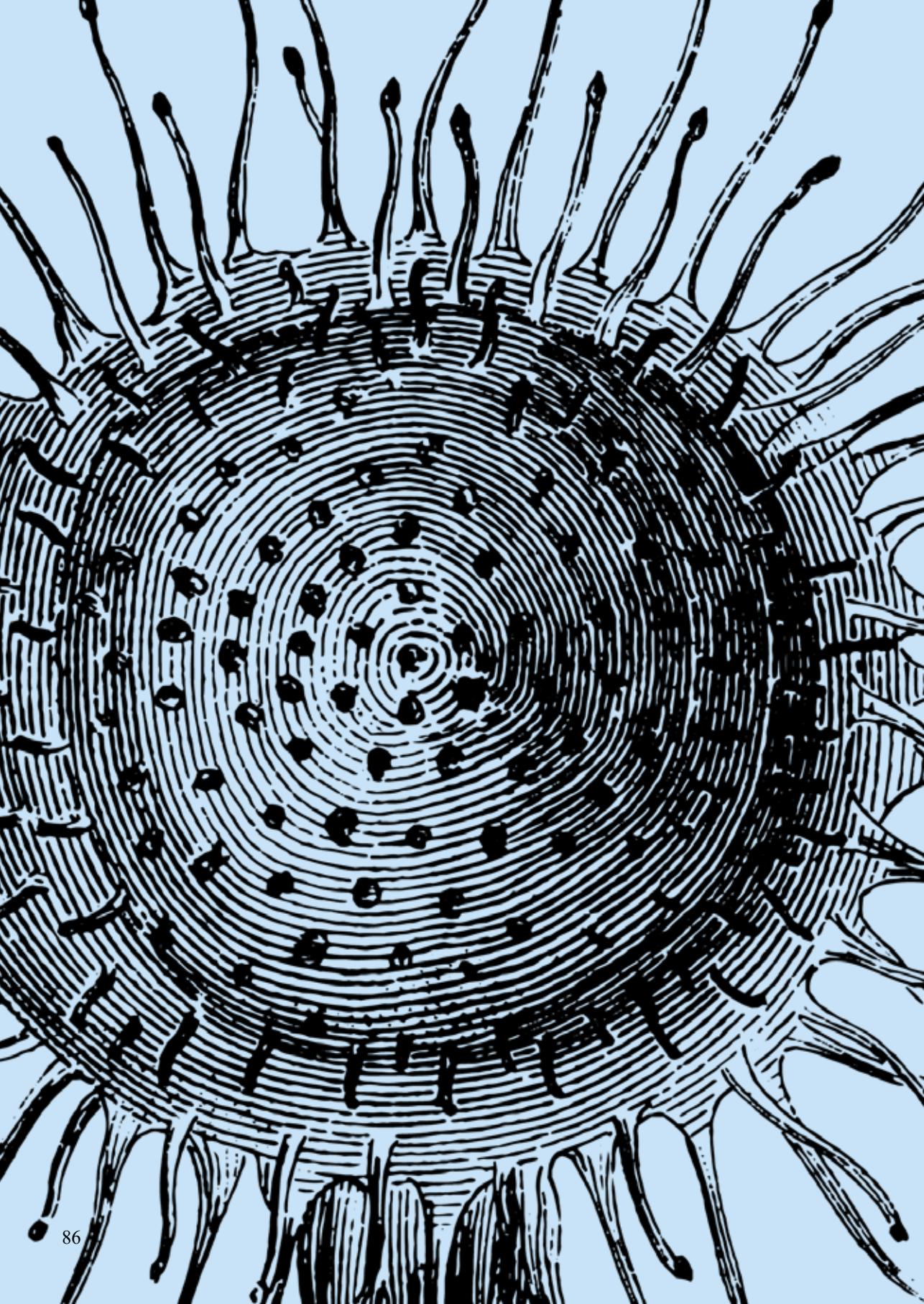

ning var stort men betalningsförmågan inte fanns hos hyresgästerna.¹⁰ Den kallas för BoKvar och har som syfte att dels sprida hyreshöjningarna över tid så att de boende har tid att anpassa sin ekonomi och dels bara genomföra de mest nödvändiga renoveringarna så att de boende slipper evakueras. Utmaningen för bostadsbolaget var att inse att mindre investeringar över längre tid också gynnar företaget. Utmaningen för hyresgästföreningen var att tillåta en hyreshöjning trots att inga standardhöjande åtgärder gjordes. Parterna insåg att bostadsbolaget skulle antingen behöva sälja delar av beståndet eller genomföra en kraftig hyreshöjning för att täcka renoveringskostnaderna. Om modet finns så finns kompetensen.

Social hållbarhet är ett mycket svårt begrepp i förhållande till något så komplext som samhällsbyggande. Men den ökande segregation som finns på grund av starka ekonomiska krafter pekar på att det är relationen mellan stadens olika områden som håller nyckeln till social hållbarhet. Likas villkor och likabehandling är en mänsklig rättighet. Rörelser som Me too och Black Lives Matter pekar på en problematik som inte är begränsad till Sverige och endast kan lösas av breda samhälleliga förändringar. Det kan inte vara polisens projekt att lösa detta.

Slutnoter

1. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
2. <https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktygslada/sustainable-development/hallbar-utveckling-1.350579>
3. https://polisen.se/siteassets/dokument/ovriga_rapporter/utsatta-omraden-social-ordning-kriminell-struktur-och-utmaningar-for-polisen-2017.pdf
4. <http://www.svenskafilmstudion.com/movie-archive/europas-brasilia-production/>
5. <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/qnmG8e/ar-det-har-vad-nikallar-demokrati>
6. <https://www.stockholmdirkt.se/nyheter/starka-reaktioner-pa-albyforsaljning-vi-blev-lurade/reprde!RgfBmJnLklQuIDfVZFnMrg/>
7. https://sv.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Abdirahman
8. <https://www.resume.se/insikt/helgintervjuer/jag-blev-svensknar-jag-kom-till-usa/>
9. <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/1106305?programid=2071>
10. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1050782/FULLTEXT01.pdf>

COVID-19 OG ARKITEKTUR

Interview med Mattias Kärrholm
Professor, arkitekturteori
Lunds Universitet

COVID-19 OG ARKITEKTUR

Interview med Mattias Kärrholm

Ved Camilla Hedegaard Møller

Siden begyndelsen af 2020 har hele verden måttet forholde sig til den nye corona-virus, der på kort tid udviklede sig til en trans-national pandemi. Det har medført nedlukning, aflukning, indelukning og isolation af lande og mennesker.

Vi kan se, at situationen har divergerende konsekvenser for forskellige mennesker. En dansk avis (Kamil, 2020) beskrev levende, hvordan de rigeste var taget i sommerhus, middelklassen arbejdede hjemmefra, isolerede med deres børn i lejligheder, mens buschaufører, kassedamer, sundhedspersonale, skraldemænd og lignende måtte afsted hver dag. En speciallæge i infektionsmedicin (Sodemann, 2020.) har påpeget, hvordan kortuddannede og lavtlønnedes levevilkår, i kombination med dårligere sundhedstilstand (end resten af befolkningen), er en farlig kombination, der næsten kan blive pandemiers ”vækstmedie”.

"I dag har stadsplaneringen i mångt och mycket släppt idén om smittrisker och epidemier som en fråga för planeringen och i stället lagt över detta ansvar på individen."

Mattias Kärrholm

Selvom der bor mange forskellige mennesker i almene boliger i Danmark, er den ulykkelige kombination også til stede i nogle almene boligområder, hvor lejlighederne dertil kan være små og beboet af mange mennesker. Beboere, der arbejder i sundheds- og servicefag, vil ikke have mulighed for at blive hjemme, og er derfor mere utsat for smittefare. Konsekvenserne af corona-virus har en social slagseite. Skal vi måske derfor være ekstra opmærksomme på, hvordan vi bygger og transformerer almene boliger og boligområder?

Jeg har spurgt Mattias Kärrholm, professor i arkitektur på Lunds Universitet. Mattias forsker både i bolig- og planlægningsspørgsmål og har særlig indsigt i relationer mellem adfærd, rum og materialitet.

CHM:

Vi lægger normalt stor vægt på offentlige rum som mødesteder. Vi forbinder offentlige mødesteder med sammenhængskraft, fællesskaber, demokrati, forsamlingsfrihed etc.

Under coronakrisen blev fremmede pludselig farlige, og vi måtte ikke stimle sammen. Yngre og ældre har mødtes til kaffe, på hver sin side af et åbent vindue. I København har folk f.eks. sunget sammen fra altaner, der har fået en ny funktion. De har søgt fællesskaber ved at kunne se og høre hinanden, men uden at være i taktil, kropslig kontakt. Det er eksempler på, at vi kan være i det samme rum uden fysisk at være tæt på hinanden.

Skal vi begynde at operere med idéen om offentlige mødesteder på en mere nuanceret måde?

"Inom bostaden betyder det i förlängningen att möjligheten till en plats för arbete blir viktigare, något som på sikt säkert kan påverka utvecklandet av olika bostadstyper."

Mattias Kärrholm

MK:

Ja, det tycker jag. De offentliga rummen fyller många viktiga sociala funktioner. Under de senaste decennierna har vi sett hur man utvecklat och försökt tänka nytt vad gäller planering och gestaltning av offentliga platser, men detta har ofta handlat om vissa flaggskeppsprojekt. Mer generellt får de offentliga rummen ofta en mer styvmoderlig behandling i planeringen. Idén om hållbar stadsutveckling som genomsyrat de senaste decennierna har till exempel ofta varit förknippad med förtätning. Forskningen har uppmärksammat att denna förtätning ofta sker i redan utsatta områden, t.ex. i områden med hyreshus och trångboddhet där folk är mer beroende av det offentliga rummen i närområdet. Här har vi, åtminstone i Sverige, sett hur förtäningen ofta sker successivt och förlitar sig på de befintliga offentliga rum som långsamt byggs bort.

Vi behöver kontinuerligt se över den offentliga infrastrukturen i staden allt eftersom vi bygger den. Vi behöver också vara lyhörda för nya problem och frågor som tillkommer i vårt samhälle över tid. Jag tror vi kan lära oss en del av corona-epedemin här.

"Idén om hållbar stadsutveckling som genomsyrat de senaste decennierna har till exempel ofta varit förknippad med förtätning."

Mattias Kärrholm

CHM:

I Danmark har man anlagt to karantænestategier for at undgå smittespredning mellem familiemedlemmer: Først skulle smittede eller måske-smittede borgere i karantæne i deres hjem. Efterfølgende har man tilbudt beboere i små boliger eller karantæne-uegnede boliger at komme i karantæne på hoteller og vandrehjem. Vægge og mure fungerer i praksis som værnemidler mod smitte.

Skal vi designe nye boligtypologier eller bebyggelsestypologier, hvor bo-enheder fysisk kan afkobles midlertidigt, så beboere kan komme i karantæne?

"Forskningen har uppmärksammat att denna förtätning ofta sker i redan utsatta områden, t.ex. i områden med hyreshus och trångboddhet där folk är mer beroende av det offentliga rummen i närområdet."

Mattias Kärrholm

MK:

Generellt tror jag att synen på arbetsplatser kommer att påverkas mer av pandemin än bostäderna. För arbetsplatser har det nu blivit tydligt att arbete från hemmet kan vara möjligt. Detta har man spekulerat och forskat på redan sedan internets början, men det är egentligen först nu vi på allvar kan se en mer realistisk och uppskalad möjlighet för en sådan ordning.

Inom bostaden betyder det i förlängningen att möjligheten till en plats för arbete blir viktigare, något som på sikt säkert kan påverka utvecklandet av olika bostadstyper.

Vad gäller karantänstrategier är detta egentligen bara ett exempel på ett slags tillfälligt boendebehov vid undantagstillstånd. Undantagstillstånd kan bli vanligare framöver. Frågan om hur vi löser olika slags tillfälliga boendebehov behöver därför tänkas igenom. Om det sedan ska lösas med utvecklandet av nya typer eller med en ökad flexibilitet inom befintliga typer är emellertid svårt att säga.

CHM:

Det er fascinerende at iagttage, hvordan vi nu undgår at betjene knapper, håndtag og gelændere med hænderne i offentlige rum og offentlig transport. Vi bruger albuen til at åbne dørene i toget med, undgår at røre ved sæder og håndtag. Børn stoppes i at ånde på bussens vinduer, hvor de ellers ville tegne et hjerte eller skrive deres navn. Den helt fysiske oplevelse af materialers kvalitet og overflade mindskes. Måske vil funktioner, der nu er betinget af fysisk berøring blive erstattet af forskellige sensorer.

Kan vi komme til at leve i mindre sanselige offentlige rum, hvor vi har en ringere kropslig fornemmelse af materialer?

"Generellt tror jag att synen på arbetsplatser kommer att påverkas mer av pandemin än bostäderna."

Mattias Kärrholm

MK:

Det hoppas jag inte. Det är förstås möjligt att vissa material byts ut, eller att nya och mer lättavtorkade material blir mer på modet i kölvattnet av coronapandemin. Samtidigt har alla material (även nya) också en mer sensibel sida som vi lär känna efter hand. En intressant sak vi sett under corona-epedimin är hur en abstrakt och generell regel kring sociala avstånd har ersatt och synliggjort en mer vardaglig praktik kring att reglera avstånd beroende av kultur och situation. Vi har plötsligt fått syn på och börjat justera sociala praktiker som tidigare skedde mer intuitivt. Detta kommer säkert att återgå till det normala när pandemin försvinner.

Om vi skulle spekulera i att corona-epidemin pågår under flera år, eller följs av nya pandemier inom en relativ snar framtid, kan den dock efter ett tag sätta djupare spår i kulturen och säkert förändra både vår socialitet och vår arkitektur. Detta är dock ingenting vi kan se nu.

”Undantagstillstånd kan bli vanligare framöver. Frågan om hur vi löser olika slags tillfälliga boendebehov behöver därför tänkas igenom. Om det sedan ska lösas med utvecklandet av nya typer eller med en ökad flexibilitet inom befintliga typer är emellertid svårt att säga.”

Mattias Kärrholm

CHM:

Såkaldt social fysisk afstand har været et vigtigt middel mod at smittespredning. Først skulle vi holde to meters afstand. Siden blev det en meters afstand. Det interessante er, smittefaren bliver dimensionerende for indretningen af rum og placeringen af møbler for på den måde at styre vores adfærd. Nu, hvor samfundets forskellige funktioner åbnes igen, er det med stort fokus på at dimensionere afstand korrekt. Som planlæggere og arkitekter ved vi, at mange faktorer har en dimensionerende og rumligt organiserende indvirkning på både boliger, bygninger og byer. Vi dimensionerer også ud fra risiko for ekstremt vejr, brand, terror etc.

Kan smitteafstand blive en dimensionerende faktor i forhold til sportsanlæg, skoler, uderum, fælleshuse etc.? Måske de kan designes til brug både uden og under en pandemi?

MK:

Ja, jag tror att det bliver en faktor att åter räkna med. Hälsa och smitrisk har historiskt sett varit viktiga faktorer för arkitektur och planering. Med 1800-talets snabba urbanisering växte problem kopplade till boendetäthet såsom epidemier och sjukdomar. Ur detta föddes idéer och krav på en planering som gynnar hälsa, något som i sin tur utvecklades och slutligen utmynnade i den modernistiska arkitekturens krav på ljus, grönska och luft.

I dag har stadsplaneringen i mångt och mycket släppt idén om smitrisker och epidemier som en fråga för planeringen och i stället lagt över detta ansvar på individen.

I den tid vi nu lever i med klimatförändringar, befolkningstillväxt, globalisering och ökat resande och migration tror jag att det är viktigt att åter igen tänka igenom frågor om hälsa, sjukdom och planering. Om detta ska handla om just smittoavstånd vet jag inte, frågan är större än så, men det är inte otänkbart.

Referencer

Sodemann, M. (2020), "Coronavirus øger den sociale afstand", *Ugeskriftet.dk* 21.4.2020. (<https://ugeskriftet.dk/debat/coronavirus-oger-den-sociale-afstand>, hentet 25-5-2020)

Kamil, C. (2020), "Den "hyggelige katastrofe" har sendt eliten i sommerhus – og regningen til arbejderne", *Berlingske*, 9-4-2020. (<https://www.berlingske.dk/internationale/den-hyggelige-katastrofe-har-sendt-eliten-i-sommerhus-og-regningen>, 25-5-2020)

WHITE ARKITEKTER

Af Marianne Stang Våland
Ekstern lektor, ph.d.
Kunstakademiets Arkitektskole
Copenhagen Business School

WHITE ARKITEKTER

Pionerer i at integrere forskning i praksis

Af Marianne Stang Våland

Viden, innovation, forskning, udvikling – vi slynger om os med begreber, som er svære at definere entydigt, men som alle er med til at karakterisere den form for samarbejde, vi i dag ser mange eksempler på i dansk byggeri og arkitektur. Her går organisationer som Innovationsfonden, Realdania eller forskningsrådene sammen med uddannelsesinstitutioner, tegnestuer og andre virksomheder og institutioner, med tilknytning til byggeriet, om et fælles projekt. Projekternes drivkraft er at udvikle noget, som kan gavne virksomhedens handlekraft og konkurrenceevne, bevillingsgivere og institutioners formålsparagraffer, og som kan fremme samfundets bedste indenfor et bestemt område.

Projekterne har forskellig størrelser, tidsperspektiver og strukturer – nogle er større forskningsprojekter med mange deltagere og formelle strukturer, andre er udviklingsprojekter, hvor der er mere begrænsede krav til organisering, kompetencer og afrapportering. Uanset form og indhold af disse indsatser kan det være svært at forstå koblingen mellem det, der kendetegner forsknings- og udviklingsaktiviteterne, og den virksomhed og konkrete praksis, de gerne skulle bidrage til. For hvordan identificeres behovet for viden i projekterne? Hvordan initieres denne vidensudvikling, hvad skal der til for at komme i gang, og hvem er med? Hvad er et resultat i denne sammenhæng, og hvordan gøres resultater tilgængelige og implementerbare for andre end projektdeltagerne? Det er forskelligt fra virksomhed til virksomhed, hvordan man forholder sig til sådanne spørgsmål, ligesom det er forskelligt, hvordan

virksomhederne tilskriver de forskellige dele af vidensudviklingen værdi i den samlede indsats, som udgør deres praksis.

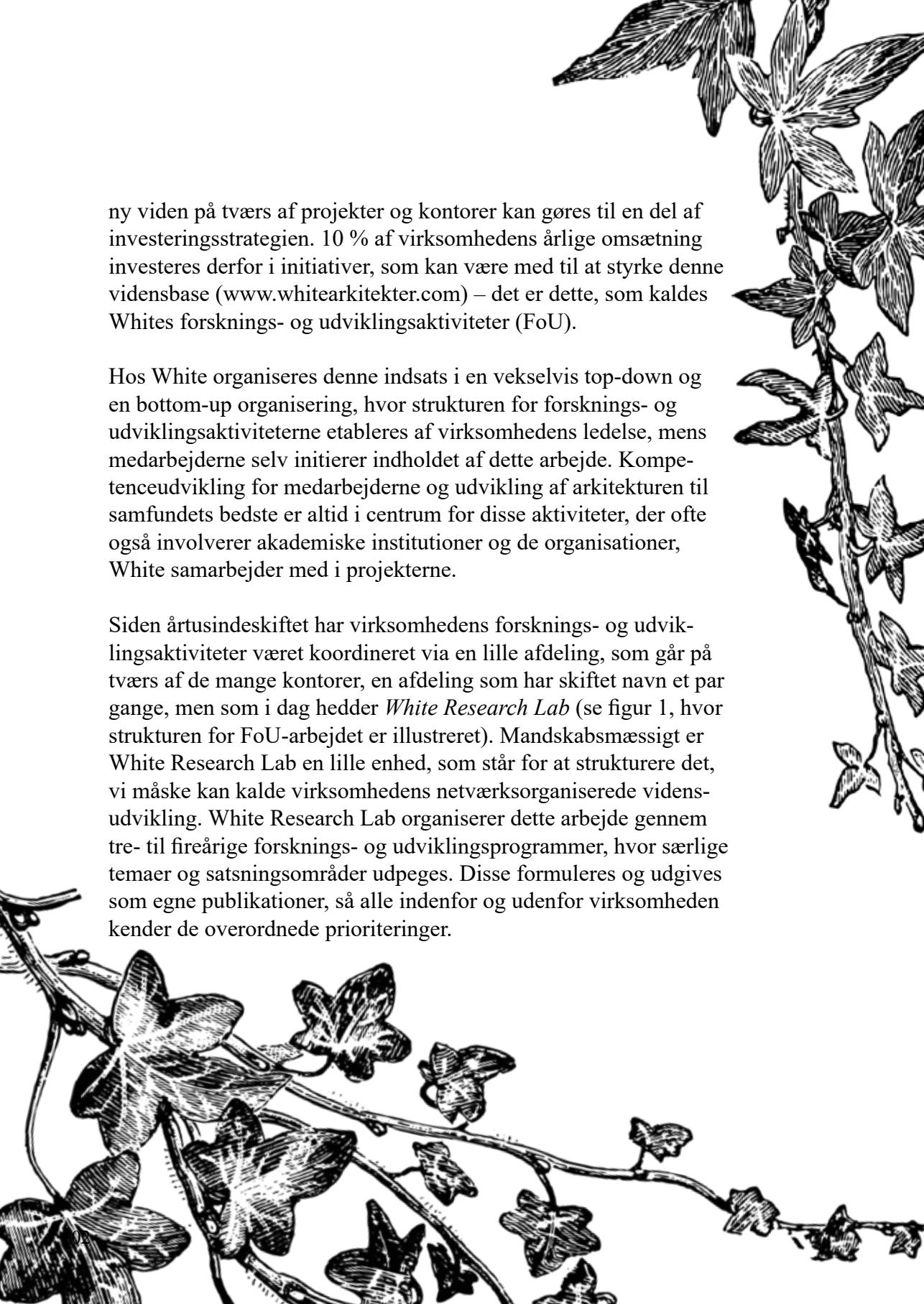
En virksomhed, som gør meget ud af at investere i sådanne forsknings- og udviklingsaktiviteter og integrere disse i hverdagens praksis, er svenske White Arkitekter. Lige siden tegnestuens etablering i 1951 har White haft fokus på, hvordan viden og vidensformidling kan være med til at give arkitekturen en central rolle i samfundets udvikling. Via firmaets hjemmeside, de seneste års forskningsprogrammer og samtale med forsknings- og udviklingschef Anna-Johanna Klasander kommer her en kort præsentation af et par af de aspekter, der kendetegner dette arbejde.

Netværksorganiseret vidensudvikling

White Arkitekter er en medarbejderejet virksomhed med kontorer i en række svenske byer samt i London og Oslo. Hos White er arbejdet med forskning og udvikling integreret i virksomhedens projektbaserede praksis og en central del af forretningsmodellen. Dette princip afspejles i virksomhedens økonomiske struktur, den interne organisering og i kontakten til kunderne og samfundet.

Selv om mange virksomheder i dag nok vil skrive under på, at 'medarbejdernes viden er vores vigtigste ressource', er dette noget, som hos White tages helt bogstaveligt. Opbygning af den kollektive viden ses som kernen i virksomhedens værdi. Her gør medarbejderejerskabsmodellen, at ønsket om kompetenceudvikling og den gennemgående satsning på udvikling og udnyttelse af

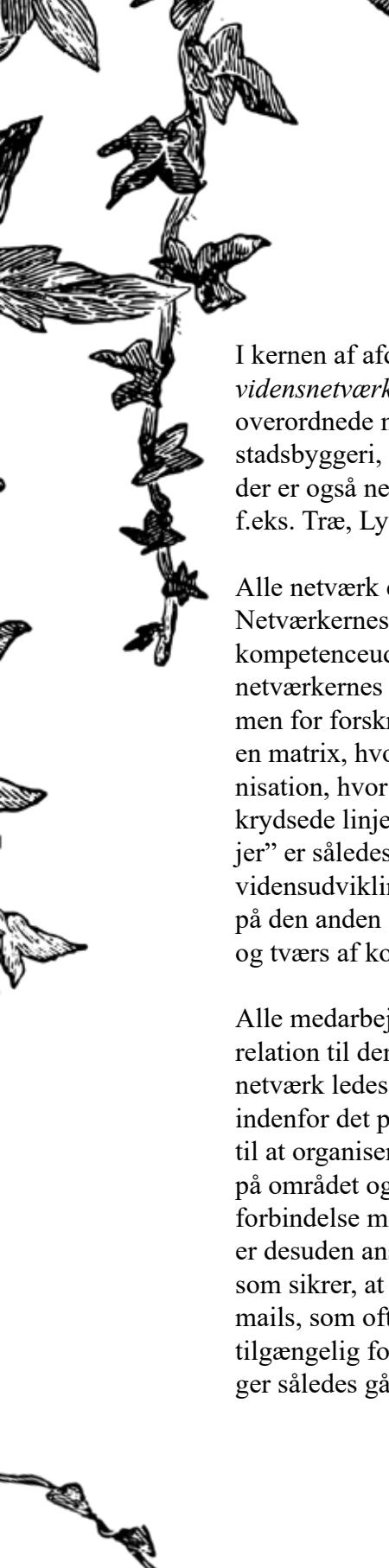

ny viden på tværs af projekter og kontorer kan gøres til en del af investeringsstrategien. 10 % af virksomhedens årlige omsætning investeres derfor i initiativer, som kan være med til at styrke denne vidensbase (www.whitearkitekter.com) – det er dette, som kaldes Whites forsknings- og udviklingsaktiviteter (FoU).

Hos White organiseres denne indsats i en vekselsvis top-down og en bottom-up organisering, hvor strukturen for forsknings- og udviklingsaktiviteterne etableres af virksomhedens ledelse, mens medarbejderne selv initierer indholdet af dette arbejde. Kompetenceudvikling for medarbejderne og udvikling af arkitekturen til samfundets bedste er altid i centrum for disse aktiviteter, der ofte også involverer akademiske institutioner og de organisationer, White samarbejder med i projekterne.

Siden årtusindeskiftet har virksomhedens forsknings- og udviklingsaktiviteter været koordineret via en lille afdeling, som går på tværs af de mange kontorer, en afdeling som har skiftet navn et par gange, men som i dag hedder *White Research Lab* (se figur 1, hvor strukturen for FoU-arbejdet er illustreret). Mandskabsmæssigt er White Research Lab en lille enhed, som står for at strukturere det, vi måske kan kalde virksomhedens netværksorganiserede vidensudvikling. White Research Lab organiserer dette arbejde gennem tre- til fireårige forsknings- og udviklingsprogrammer, hvor særlige temaer og satsningsområder udpeges. Disse formuleres og udgives som egne publikationer, så alle indenfor og udenfor virksomheden kender de overordnede prioriteringer.

I kernen af afdelingens indsats finder vi virksomhedens ca. 15 *vidensnetværk*. Netværkerne korresponderer stort set med Whites overordnede markedsområder og projekttyper, som f.eks. bolig, stadsbyggeri, landskab, læringsmiljøer, sundhed og indretning, og der er også netværk indenfor emnemæssige satsningsområder som f.eks. Træ, Lys, Tektonik, Transformation og Cirkularitet.

Alle netværk er understøttet digitalt med egne fora og databaser. Netværkernes overordnede opgave er at sikre vidensformidling og kompetenceudvikling på tværs af virksomhedens kontorer indenfor netværkernes emneområder. På denne måde kan organisationsformen for forsknings- og udviklingsaktiviteterne måske ses lidt som en matrix, hvor der så at sige ”opbygges en dobbeltvirkende organisation, hvor store dele af organisationen indstilles på at leve med krydsede linjer” (Bakka og Fivelsdal, 2019: 67). De ”krydsede linjer” er således på den ene side kundeprojekterne, hvor behovet for vidensudvikling konkret melder sig f.eks. i projektudviklingen, og på den anden side det faglige netværk, hvor medarbejdere på kryds og tværs af kontorer deler den nye viden, som skabes i projekterne.

Alle medarbejdere deltager i netværk efter eget valg, oftest i relation til den type projekter medarbejderen arbejder med. Hvert netværk ledes af en intern medarbejder med spidskompetence indenfor det pågældende område, som får ca. 150 timer om året til at organisere netværksmøder, holde øje med aktuel forskning på området og have overblik over personer og projekter internt i forbindelse med udbud og kompetenceudvikling. Netværkslederen er desuden ansvarlig for netværkets hjemmeside og den chatkanal, som sikrer, at kommunikationen i netværket ikke kører i lukkede mails, som ofte resulterer i oceaner af fællesmails, men er åbent tilgængelig for netværkets deltagere. Man kan som netværksdeltager således gå ind der, hvor man selv har en interesse.

Netværkslederne kan desuden være initiativtagere til både egne og andres forsknings- og udviklingsprojekter i krydsfeltet mellem kundeprojekter og netværkets emneområde. Ifølge Anna-Johanna Klasander er det, at netværkslederen får en rolle i projektet, en måde at hjælpe implementeringen af den viden, som udvikles. Hos White, ligesom vi kender det f.eks. fra dansk erhvervsforskning, er denne implementeringsproces, hvor man overfører forsknings- og udviklingsresultater til den konkrete praksis (udover i det projekt, hvor denne viden blev produceret), nemlig ikke helt let.

For at understøtte vidensdeling på tværs af kontorer og netværk mødes netværkslederne tre gange årligt, hvor hvert møde har forskelligt fokus. Et møde tager udgangspunkt i de enkelte netværkers skriftlige analyse af markedssituationen på deres område med state of the art, identificerede trends samt behov for ny viden. Et andet møde bruges til at lave en fælles omverdensanalyse for hele virksomheden af de markeder, de konkurrerer på, og de overordnede udfordringer de står overfor, mens det tredje møde bruges til at planlægge og samordne indsatserne. Gennem denne fælles indsats søger de at definere virksomhedens videns- og udviklingsbehov, diskutere nye satsningsområder, ændringer i forretningsmodellen, osv. De arbejder altså på tværs af netværkerne med at få øje på, hvilken viden virksomheden samlet set har behov for – med henblik på at kunne tilbyde de bedste ydelser, ikke blot for kunderne, men også overordnet i et samfundsperspektiv.

Netværkernes udvikling og udveksling af viden kan foregå på flere planer. Dels som en uformel dialog med udgangspunkt i hverdagens projektudfordringer, hvor deltagere i netværket søger input fra kolleger i forhold til konkrete problemer i projekterne. Hertil

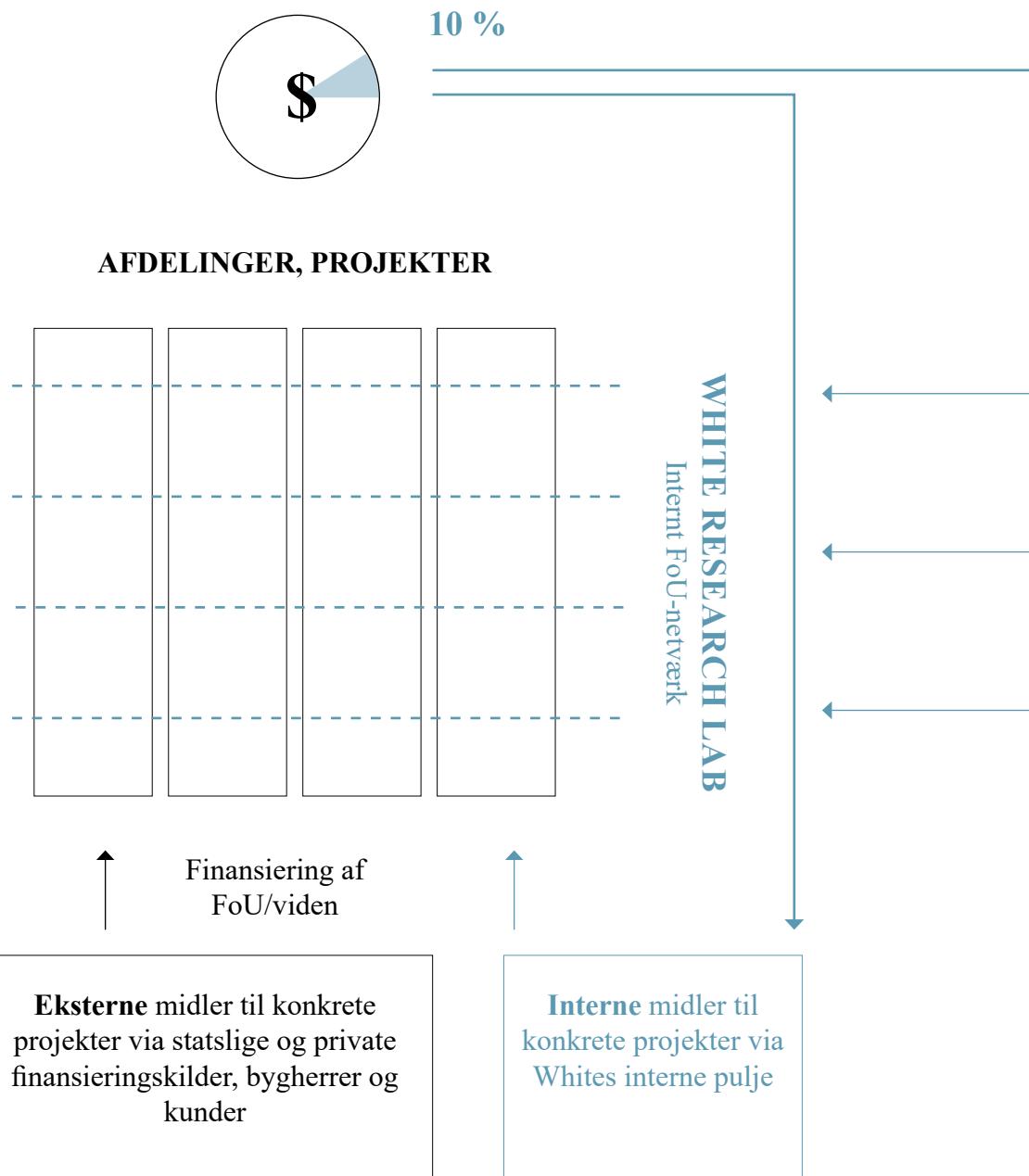
kommer de mere strukturerede indsatser, hvor netværksdeltagere kan gå sammen om at udvikle viden om en særlig problematik. Der kan søges timer til denne slags udvikling i en intern timepulje, som beskrives nedenunder. Endelig er der de mere formaliserede forskningsprojekter, der også involverer andre aktører: forskningsinstitutioner, kunder og/eller andre af projektets deltagerorganisationer.

Finansiering – den strategiske fond og græsrodspuljen

White øremærker, som sagt, et beløb til forsknings- og udviklingsaktiviteter – midler som placeres i to pulje, som finansierer disse aktiviteter (figur 1). Den eksterne pulje kaldes ARQ, som alle kan søge – både privatpersoner og projektteams, som både kan komme udefra og fra Whites egne medarbejdere. Ansøgninger om forsknings- og udviklingsmidler behandles to gange årligt. ARQ organiseres som en såkaldt stiftelse, altså en fond med selvstændig bestyrelse, hvor fondsstrukturen giver en skatteteknisk fordel. Fondens bestyrelsesmedlemmer kommer fra akademia og fra White. ARQ kan dels støtte konkrete mindre projekter og andre udviklingsaktiviteter, men kan også udgøre medfinansiering i større forskningsprojekter, som involverer andre (offentlige og private) spillere.

Den interne pulje er en mindre pulje, som White Research Lab selv administrerer. Her kan medarbejderne søge midler til en udviklingsaktivitet, enten med udgangspunkt i konkrete kundeprojekter eller via faglige udfordringer, som diskuteres i kompetencenetværkerne. Disse ansøgninger kommer ind og vurderes fortløbende (hver 14. dag), hvor problemets karakter og omfang diskuteses, samt hvem som bør betale en eventuel udviklingsindsats: Nogle gange er der tale om en problemstilling som repræsenterer allerede eksisterende viden, hvor puljen så støtter med timer til at kortlægge denne viden, så den kan gøres tilgængelig i det pågældende projekt. Andre gange drejer det sig om udfordringer i projekterne, hvor den viden, der efterspørges, gavner kunden og kundens projekt på en sådan måde, at en eventuel udforskning bør betales af kunden selv via det pågældende projektbudget. I disse tilfælde kan White Research Lab deltage i en dialog med kunden om dette.

WHITE ARKITEKTER

Figur 1

Diagram over organisering af forskning og udviklingsarbejde på White Arkitekter

Eksterne fonde, forskere, institutioner m.m.

ARQ
Selvstændig fond

Finansiering af
FoU/viden

Finansiering af
FoU/viden

Finansiering af
FoU/viden

Projekter/
videnssamarbejder

Projekter/
videnssamarbejder

Projekter/
videnssamarbejder

Viden til/med samfund

Andre gange går White sammen med kunden om at finde ressourcer til udforskning af et særligt emne til gavn for det fælles projekt. Endelig er der problemstillinger, hvor ny viden vil kunne gavne Whites arbejdsmetode og evne til at agere i projektet. Her går White Research Lab ind og støtter f.eks. med et antal timer til denne udforskning til enkeltstående medarbejdere eller et projektteam, via den interne pulje. Forsknings- og udviklingschef Anna-Johanna Klasander fortæller, at der generelt er en stor interesse fra medarbejderne for at deltage i projekter på dette niveau, ligesom der er en vis interesse for en rolle som egentlig forsker (f.eks. ph.d.-studerende).

På samme måde som fondsmidler fra ARQ kan indgå som medfinansiering i større forskningsprojekter sammen med finansiering fra f.eks. staten, kan midler fra den interne pulje også benyttes på denne måde.

Whites FoU som organiseringen af et vidensgartneri

Hvis vi skulle opsamle kernen i Whites netværksorganiserede vidensudvikling, kunne vi se på det som en slags ”vidensgartneri”, hvor medarbejdernes initiativer dyrkes via organisatorisk og finansiel opbakning.

Whites FoU-aktiviteter kendetegnes af det følgende:

- Der afsættes et årligt beløb til FoU, og der skabes en organisation omkring disse aktiviteter. White Research Lab er krumtappen i denne organisering.
- FoU-aktiviteterne er struktureret som interne vidensnetværk, der understøttes digitalt og faciliteres med timer af en ansvarlig medarbejder, en netværksleder, for hvert netværk.

-
- Netværkerne står for interne og eksterne arrangementer omkring viden, hvor kunder og samarbejdspartnere deltager.
 - Der udarbejdes jævnligt planer for forskning og udviklingsarbejde på baggrund af det identificerede vidensbehov i virksomheden, deres markedssituation etc. Netværkslederne deltager i udviklingen af disse planer.
 - Finansieringen af FoU-aktiviteterne sker dels via den eksterne fond ARQ, som udover at repræsentere midler er en platform for strategiske samarbejder og en måde at tiltrække yderlige forskningsmidler.
 - Hertil kommer Whites interne finansieringspulje, hvor ansøgninger og bevillinger foregår fortløbende og administreres via White Research Lab. Her kan medarbejderne f.eks. søge timer til projektrelateret udviklingsarbejde. Der kan desuden lægges ekstra timer i konkrete projekter, hvis bygherren også skyder ekstra midler ind.

Litteratur

Bakka, J. F. og Fivelsdal, E. (2019). Organisationsteori. Struktur, Kultur, Processer. København: Djøfs Forlag.

Kilder

www.whitearkitekter.com/white-research-lab
www.arqforsk.se

